

คำปรารภ

ปีกธรรมพระอริยเจ้าบิณฑเข้าพระนิพพาน ภาษาบาลีว่า “โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ” ยังไม่เคยเห็นในภาษาไทยใหญ่มาก่อน ผู้เขียนจึงได้เขียนธรรมหมวดนี้ขึ้นโดยอ้างอิงจากพระอภิธรรมตอนที่ว่าด้วยสมุจจยยะ เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดต่อผู้ปฏิบัติธรรม ทั้งยังเขียนอย่างกระชับและเข้าใจง่ายให้สามารถนำไปใช้ได้อย่างบังเกิดผล

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ซึ่งแปลว่า ปีกธรรมพระอริยเจ้าบิณฑเข้าพระนิพพานนี้ มีความหมายว่า นิพพานัง โพธิปักขี อายันตีติ โพธิปักขิยา ซึ่งแปลได้ว่า นิพพานัง- พระนิพพาน โพธิปักขี-ปีกธรรมพระอริยเจ้านี้ อายันตี ย่อมนำมาอิติ - เพราะนำพระนิพพานมาให้อย่างนี้ โพธิปักขิยา - จึงได้ชื่อว่า โพธิปักขิยา

พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ 84,000 พระธรรมขันธ์ แยกออกเป็นพระวินัย 21,000 พระสูตร 21,000 และพระอภิธรรม 42,000 พระวินัยมี 5 คัมภีร์ พระสูตรมี 3 คัมภีร์ พระอภิธรรมมี 7 คัมภีร์ รวมเป็น 15 คัมภีร์ เรียกว่าพระไตรปิฎกคำว่า ไตร แปลว่าสาม คำว่า ปิฎกแปลว่าตะกร้า ฉะนั้นพระไตรปิฎกจึงหมายถึงตะกร้าที่บรรจุพระธรรมของพระพุทธเจ้าไว้ ในจำนวนพระธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นนั้น เมื่อย่นย่อลงแล้วก็รวมอยู่ใน โพธิปักขิยธรรม 37 ประการนี้เอง เมื่อย่อโพธิปักขิยธรรม 37 ประการลงอีกก็สรุปได้เป็นอริยมรรค 8 ประการ อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เมื่อย่อลงอีกก็เหลือแต่เพียง “สัมมาทิฐิ (อนัตตา)” ประการเดียวเท่านั้นเอง ธรรมหนึ่งเดียวนี้แหละ เรียกตามพระบาลีว่า เอโก ธัมโม และคำกล่าวที่ว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา ก็หมายถึง การที่พระธรรมทั้งหมดทั้งสิ้นมี “อนัตตา” เพียงประการเดียว หรืออีกนัยหนึ่ง พระธรรมทั้งหมดมีเพียง จิต เจตสิก รูป นิพพาน 4 ประการเท่านั้นเอง

จิต เจตสิก รูปในส่วนที่เป็นสังขตธรรม (ถูกปรุงแต่ง) เป็นอัตตา เป็นฝ่ายโลกิยะ จิต เจตสิก รูป ในส่วนที่เป็นอสังขตธรรม (ไม่ถูกปรุงแต่ง) เป็นอนัตตา (นิพพาน) เป็นฝ่ายโลกุตระ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ทั้ง 4 ประการนี้

เรียกว่า ปรมัตถธรรม 4 ประการ จิตฝ่ายโลกิยะ 81 ดวง เจตสิก 52 ดวง รูป 28 รวมเรียกว่า “สังขตธรรมปรมัตถ์” เป็นผลของอัตตาหรือมิจฉาทิฐิ ในส่วนมรรค 4 ผล 4 นิพพาน 1 เรียกว่า “อสังขตธรรมปรมัตถ์” เป็นโลกุตระและเป็นผลของสัมมาทิฐิ (อนัตตา)

อริยมรรคมีองค์ 8 อันได้แก่ . สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธินั้น เมื่อจัดหมวดหมู่แล้วจะได้เป็น “ปัญญา ศील สมาธิ” ในธรรม 3 หมวดนี้เมื่อปัญญาเกิดขึ้นมารวบผนวกแล้วจะคงเหลือเพียงประการเดียว กล่าวคือ “สัจจานุโลมรวบผนวกธรรมส่งมรรค” ในโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ นั้น การที่ปัญญารวบผนวกธรรมเป็นอันเดียวกันนั้นเรียกว่า อนุโลมญาณ

หนังสือปิกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้าพระนิพพานนี้ หากมิได้มองเห็นด้วยตาธรรมหรืออนัตตาแล้ว อาจเห็นว่าเป็นเพียงหนังสือเล่มเล็กที่หาสาระไม่ ทว่าหนังสือประเภทที่มิได้ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์อันสูงสุด แม้จะเป็นเล่มใหญ่โตเพียงใด ก็จัดว่าเป็นหนังสือเล็กๆ ส่วนหนังสือประเภทที่ชี้ให้เห็นถึงประโยชน์อันสูงสุดได้อย่างแจ่มแจ้ง ชัดเจนนั้น ต้องจัดว่าเป็นหนังสือเล่มโตที่สมบูรณ์เพียบพร้อมด้วยเนื้อหาสาระอันเป็นประโยชน์ และหนังสือ “ปิกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้าพระนิพพาน” เล่มนี้เป็นเล่มที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็น

หนังสือเล่มโตดังกล่าวที่เต็มเปี่ยมไปด้วยสาระประโยชน์ และเชื่อว่าชาวไท (ไทยใหญ่) จะยังไม่เคยเห็น ไม่เคยอ่านมาก่อน เป็นแน่ แม้ผู้เขียนอาศัยความรู้ความสามารถ แต่ด้วยความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะให้ชาวไทได้อ่านสิ่งที่ดีมีประโยชน์ สูงสุด จึงพยายามทำเป็นเหมือนผู้รู้แล้วเขียนขึ้นมาเผยแพร่ให้แก่ผู้ที่เบื่อหน่าย อายากพ้นไปจากคุกแห่งการตายเกิด (โลกิยะ) และประสงค์ที่จะได้บรรลุถึงพระนิพพานอันสุขสงบเย็น

หลวงพ่อดี วิจิตตธัมมะ

สำนักวิปัสสนาภาวนานัตตาราม (ถ้ำวัว)

ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ขึ้น 3 ค่ำ เดือน 10 พ.ศ. 2549

คำนำผู้แปล

ปิกธรรมพระอริยเจ้าบิณฑเข้าพระนิพพาน นี้ เป็นหลักธรรมอันสูงค่าและสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นธรรมถึง 37 ประการ ที่ผนวกกันเข้าทำงานตัดทำลายกิเลส จนเป็นเหตุให้บังเกิดมรรคผลนิพพาน ภาษาบาลี จึงเรียกรวมทั้ง 37 ประการนี้ว่า “โพธิปักขิยธรรม 37” และหนังสือเล่มนี้จึงมีความสำคัญและมีคุณค่าสูงทั้งในด้าน ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ กล่าวคือ เมื่ออ่านเข้าใจก็สามารถนำไปปฏิบัติได้ผล การที่จะก่อให้เกิดธรรมรวมตัวกันทำงานจนสามารถขจัดกิเลสหรือดับอัตตตาลงได้นั้นขึ้นอยู่กับการทำงานของปัญญา มรรค 2 ประการ คือ สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ เป็นสำคัญ

ในหนังสือปิกธรรมพระอริยเจ้าบิณฑเข้าพระนิพพาน เล่มนี้ หลวงพ่อได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของหลักธรรมแต่ละข้อและได้ไขความอธิบายศัพท์และความหมายไว้อย่างกระชับและน่าสนใจเป็นอย่างมาก ทั้งยังกระจ่างชัดเจน จึงช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าใจในสาระของหลักธรรมอันสำคัญยิ่งนี้ได้มากยิ่งขึ้น และที่สำคัญหลวงพ่อได้ชี้ให้เห็นถึงวิธีการปฏิบัติธรรมสองลักษณะที่ให้ผลต่างกัน คือ ประเภทหนึ่งที่ยึดบัญญัติ และเอาบัญญัติเป็นที่ตั้ง โดยกำหนดเอาสิ่ง

ผิวเผินภายนอกเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติและอีกประเภทหนึ่ง
ที่เอาปรมาตม์เป็นที่ตั้ง และใช้ปัญญาเห็นปรมาตม์ คือ เห็น
สภาวะของ รูป จิต และเจตสิก ที่เกิดดับ บังคับไม่ได้เป็น
อนัตตา แล้วพิจารณาว่างอึดอ้านเป็นความเห็นผิดที่ไปยึด
เอาบัญญัติทั้งหลายว่าเป็นตัวเป็นตน เป็นของตน จน
สามารถตัดอึดอ้านได้ในที่สุด รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้
ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว

เมื่อ ปี พ.ศ. 2550 ณ ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานพระ
ธาตุห้วยบอนเก่า โยมนิตยา รักศักดิ์ศรี ได้มีโอกาสเห็น
หนังสือ “ปิกธรรมพระอรียเจ้าบินเข้าพระนิพพาน” ฉบับ
ภาษาไทยใหญ่ซึ่งหลวงพ่อดีนำมาแจกจ่ายให้กับญาติโยม
จึงเกิดศรัทธาอันแรงกล้าที่จะพิมพ์หนังสือเล่มนี้เป็น
ภาษาไทย และแสดงความจำนงเป็นเจ้าภาพในการพิมพ์
หลวงพ่อดีจึงมอบให้ผู้แปลทำการแปลหนังสือเล่มนี้จนแล้ว
เสร็จ หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง ผู้แปลขอรับไว้พิจารณา
เพื่อแก้ไขในการพิมพ์ครั้งต่อไป และขออนุโมทนาในกุศลจิต
และศรัทธาอันแรงกล้าของญาติโยมทุกท่านที่ได้ร่วมกันเป็น
เจ้าภาพจัดพิมพ์มาไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

พระมหาयाจินต์ ธมฺมธโร ป.ธ. ๙ , สส.ม.

คำนิยาม

ท่ามกลางวิภวัญะวังวนแห่งชีวิตในสังสารวัฏอันทุกข์
ทรมาน อยู่ท่ามกลางอันตรายจากทะเลเพลิงอันร้อนแรงของ
ไฟราคะ ไฟโทสะ ไฟโมหะ สรรพชีวิตพากันถูกพิพากษา
ให้สูญสิ้นอิสรภาพ เพราะต้องถูกจองจำอยู่กับความทุกข์
ทรมานและความไร้เสถียรภาพ ด้วยความเกิด แก่ เจ็บ ตาย
พลัดพรากจากของรัก ประสบกับสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รัก ฯลฯ
สรรพชีวิตทั้งปวงจึงมีความปรารถนาหรือเป้าหมายเดียวกัน
ทั้งหมด ในการบรรลุถึงสันติสุขหรือความดับทุกข์นิรันดร์
สรรพชีวิตพากันพากเพียรสืบค้น พิสูจน์ทราบถึงความเป็น
จริงของสิ่งทั้งปวงที่ปรากฏให้รู้เห็นได้ตามธรรมชาติ เพื่อ
ค้นหาเส้นทางดำเนินสู่ความดับทุกข์นิรันดร์ อย่างไม่หยุดยั้ง
ตามกำลังความรู้ความสามารถและทิวทัศน์ความเห็นของแต่ละคน
ตั้งแต่กาลเวลาในอดีต ที่ไม่อาจหาจุดเริ่มต้นได้จวบจนถึง
ปัจจุบัน

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่า ไม่มีใครเห็นใจจะ
ยิ่งใหญ่ไปกว่าความรู้เห็นที่ทำให้สรรพชีวิตบรรลุถึงสันติสุข
หรือความดับทุกข์นิรันดร์ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ตั้งแต่อดีต
จวบจนถึงปัจจุบัน ได้เติมเต็มความหวังของสรรพชีวิตตลอด
มา ด้วยการปฏิบัติญาณถึงการรู้แจ้งถึงเส้นทางดำเนินสู่สันติสุข

หรือความดับทุกข์นิรันดร์ บรรดาสรรพชีวิตที่สละอุทิศตนเพื่อ
 ดำเนินตามพระธรรมวินัยของพระองค์ ต่างก็เป็นประจักษ์
 พยานถึงการบรรลุถึงสัมฤทธิ์ผลแห่งความดับทุกข์นิรันดร์
 พวกเขาพากันทำให้แจ้งซึ่ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหา
 อาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
 ในปัจจุบัน

พระธรรมคำสอนอันเป็นหัวข้อธรรมซึ่งล้วนเป็นไป
 เพื่อตรัสรู้ที่เต็มไปด้วย ความวิเศษอัศจรรย์เหล่านี้ คือ โพธิ-
 ปักขิยธรรม 37 ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน
 4 อธิธิบาท 4 อินทริย์ 5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และ
 อริยมรรคประกอบด้วยองค์ 8 พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมทรง
 รู้ยิ่งในโพธิปักขิยธรรมทั้ง 37 ประการ ได้อย่างสมบูรณ์ไม่มี
 สมณะหรือพราหมณ์อื่นใด จะมีความรู้ยิ่งไปกว่าพระองค์
 นอกจากนั้นพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย ต่างก็
 พากันตรัสสรรเสริญว่า ปัญญาอินทริย์ เป็นยอดแห่งบรรดา
 โพธิปักขิยธรรมทั้งปวง

ดร. ใจสะคราญ หิรัญพุกษ์

สัมมา วิหเรยฺยง อสุญฺญโณ โลกโ อรหันฺเตหิ
: หากผู้คนยังอยู่ด้วยสัมมาทิฐิ
โลกนี้ย่อมไม่ว่างจากพระอรหันต์

หากพิจารณาตามพระพุทธรพจน์ให้ดี
จะเข้าใจความจริงว่า เป็นสิ่งที่ถูกต้อง
เพราะคำว่า “สัมมา – ถูกต้อง” ในที่นี้ก็คือ
สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ
หากปฏิบัติโดยใช้
สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ
นำหน้าศีลและสมาธิแล้ว
โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์

สารบัญ

คำปรารภ

คำนำผู้แปล

คำนิยม

ปณามพจน์

ตอนที่ 1

หน้า

- 16 ความหมายของคำว่า “คน”
- 19 บุคคล 3 ประเภท
- 21 ความเห็นผิด 4 ประเภท
- 22 เหตุดีผลดี เหตุร้ายผลร้าย
- 26 บุคคลเช่นไรจึงเรียกว่า “ชาวพุทธ”
- 31 คุณค่าความเป็นมนุษย์
- 36 ใครคือผู้เกิดมาพบ “พระพุทธรศาสนา”

ตอนที่ 2

หน้า

- 39 สัมมาทสิฏฐิกับอนัตตา เป็นสิ่งเดียวกัน

- 44 อริยสัจ 4 : สิ่งใดเป็นเหตุ สิ่งใดเป็นผล
- 46 อริยสัจ 4 ในแง่เหตุและผลอีกลักษณะหนึ่ง
- 47 ผู้เห็นแจ้ง กับ ผู้ไม่เห็นแจ้ง

ตอนที่ 3

หน้า

- 49 โพธิปักขิยธรรม 37 ปกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้า
พระนิพพาน
- 51 สติปัฏฐาน 4 ประการ คือ
ฐานแห่งการไม่ลืมพิจารณา
- 52 การเอาบัญญัติ
- 54 การเอาปรมัตถ์
- 57 สติปัฏฐานปรมัตถ์
- 64 เมื่อเห็นรูป จิต และเจตสิกเป็นอนัตตา
ก็ถึงพระนิพพาน
- 69 สัมมปธาน 4 ประการ คือ
ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง
- 75 อิทธิบาท 4 ประการ คือ ทำที่พาก้าวเดินไป
จนถึงที่หมาย
- 78 อินทรีย์ 5 ประการ คือ ธรรมที่สูงส่งที่สุด
เหนือจิตและเจตสิกทั้งปวง

- 84 พละ 5 ประการ คือ จอมพลอันที่พลังอำนาจ
เหนือจิตและเจตสิกทั้งปวง
- 86 โพชฌงค์ 7 ประการ คือ องค์แห่งการตรัสรู้มรรคผล
- 93 อริยมรรค 8 ประการ คือ ทางเดินของพระอริยเจ้า
- 102 ปัญญา 2 ระดับ
- 106 สรูป
- 107 คำอนุโมทนา

ภาคผนวก

หน้า

- 109 ประวัติหลวงพ่อดี วิจิตตัมมะ

ปีกธรรมพระอริยเจ้า

โพธิปักขิย	สามสิบเจ็ด	คือปีกธรรม
เครื่องบินนำ	พระอริยเจ้า	เข้าพระนิพพาน
เมื่อธรรมนี้	รวมเป็นหนึ่ง	เป็นพวงญาณ
กิเลสมาร	ก็ถูกฆ่า	ในฉับพลัน ฯ

ปณามพจน์

นโมตัสสภควโต อรหโต อนัตตวาทีโน โคตโม
สมณัสส ฯ

ตัสสภควโต - พระผู้ก่อปรด้วยพระคุณแก่
ประการ

อรหโต - ทรงใช้อรหัตมรรคตัดกิเลส
1,500 ตัว หมดสิ้นแล้ว

อนัตตวาทีโน - ทรงมีวาตะว่า “อนัตตา”

สมณัสส - ทรงเป็นพระที่ประเสริฐกว่าเทวดา
มนุษย์ และพรหม

โคตโม - พระนามว่าโคตมพุทธเจ้า

นโม - ข้าพระองค์ขอนอบน้อมบูชา
ด้วยเศียรเกล้า ฯ

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ
ปักขิยธรรมพระอริยเจ้า
บินเข้าพระนิพพาน
ตอนที่ 1

ความหมายของคำว่า

“คน”

คำว่า “คน” นั้น จะใช้สิ่งใดเป็นเครื่องวัดได้ หากจะวัดกันที่ว่ามือมี ลิงก็มีมือ หมีก็มีมือ เช่นนั้นก็สมควรเรียกว่าคน หากจะวัดกันที่ว่ามีเท้า ตะขาบก็มีเท้ามากกว่าคนเสียอีก ก็ต้องสมควรเรียกว่าคน หากจะวัดกันที่ว่ามีเนื้อหนัง ช้างก็มีเนื้อหนังมากกว่าคนเสียอีก ก็สมควรเรียกว่าคนเช่นกันหรือ หากจะวัดกันที่ว่ามีขน สุนัขมีขนมากกว่าคนเสียอีก ก็สมควรเรียกว่าคนด้วยเหมือนกัน

คำว่า “คน” ซึ่งเป็นคำภาษาไทย (ไทย) จึงไม่มีความหมายหรือคำจำกัดความที่ชัดเจน ผิดกับคำว่า “มนุษย์” ในภาษาบาลี ซึ่งมีความหมายหรือคำนิยามที่ชัดเจน โดยให้ความหมายไว้ว่า กุสเลธัมเมน นมตติ มนุสโส ซึ่งแปลได้ว่า ธรรม - ใช้ธรรมกล่าวคือ ปัญญา ศีล และสมาธิ นมตี - ย่อมโน้มเข้าไป กุสเล-ในโลกกุตระกุตล กล่าวคือ มรรคผล หรืออาจแปลได้ว่า ธรรม - ใช้ธรรมกล่าวคือ สมาธิ นมตี - ย่อมโน้มเข้าไป กุสเล- ในรูปกุตล หรืออรูปกุตล หรืออาจแปลได้อีกว่า ธรรม - ใช้ธรรมกล่าวคือ ศีล นมตี - ย่อม

น้อมเข้าไปหา กุศล - ในกุศลระดับศีล อิติ - เพราะมีความสามารถในการน้อมใจเข้าไปในกุศลต่างๆ ด้วย ปัญญา ศีล และสมาธิ อย่างนี้ มนุสโส - จึงได้ชื่อว่า มนุษย์

เพราะฉะนั้น คำว่า “มนุษย์” จึงหมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการใช้ปัญญา ศีล และสมาธิ หรืออย่างใดอย่างหนึ่ง น้อมเข้าไปในกามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล หรือโลกุตระกุศลนั่นเอง

บุคคลผู้ประเสริฐกว่าตนคน
ตั้งกล่าวนั้น เรียกว่า “มนุษย์”
ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์เรียกว่า “เทวดา”
ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาเรียกว่า “รูปพรหม”
ผู้ประเสริฐกว่ารูปพรหมเรียกว่า “อรูปพรหม”
ผู้ประเสริฐกว่าอรูปพรหมเรียกว่า
“พระอริยเจ้า”

บุคคล 3 ประเภท

1. บุคคลผู้ใช้สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ ทำงานอยู่ในมรรคกุศลหรือโลกุตระกุศล 4 หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นบุคคลประเภทที่หนึ่งเรียกว่า เป็น “คนรองอริยะ”

2. บุคคลผู้ใช้สมาธิทำงานอยู่ในรูปาวจรกุศล และอรุปาวจรกุศล ซึ่งคือ ผู้เจริญสติสมาธิ เป็นบุคคลประเภทที่สองเรียกว่า “คนรองรูปพรหม และรองอรุปพรหม”

3. บุคคลผู้ใช้ศีลทำงานในกามาจรกุศล 8 ดวง ซึ่งคือผู้บำเพ็ญทาน และรักษาศีล เป็นบุคคลประเภทที่สามเรียกว่า “คนรองมนุษย์ และเทวดา”

ผู้สมควรเรียกว่าเป็น “คนหรือมนุษย์” มีเพียงคน 3 ประเภทนี้เท่านั้น ความเป็น “คน” นอกจากนี้ไม่มี บุคคลประเภทที่เป็นได้ง่ายที่สุดก็คือ ผู้ปราศจากใจมนุษย์ ซึ่งหมายถึง ผู้ที่มีจิตใจข้องเกี่ยวอยู่กับอบายภูมิ 4 (นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย) บุคคลประเภทนี้เป็นผู้ที่มีแต่ความเห็นผิด และด้วยความเห็นผิดที่เป็นมิจฉาทิฐินั้นเองจิตใจของบุคคลเหล่านี้จึงข้องเกี่ยวพันอยู่กับอบายภูมิทั้ง 4 เท่านั้น บุคคลดังกล่าวจัดเป็น “เดนคน” ซึ่งได้แก่ คนผู้มีอึดตาประกอบไปด้วยบาปอกุศล เป็นคนประเภทรอง

อบายภูมิ ผู้มิได้จัดอยู่ในล้ามะโนคร้วของความเป็นคน จึงเรียกว่า “เดนคน”

บุคคลผู้ประเสริฐกว่าเดนคนดังกล่าวนั้น เรียกว่า “มนุษย์” ผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ เรียกว่า “เทวดา” ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เรียกว่า “รูปพรหม” ผู้ที่ประเสริฐกว่ารูปพรหม เรียกว่า “อรูปพรหม” ผู้ประเสริฐกว่าอรูปพรหม เรียกว่า “พระอริยเจ้า”

แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในโลกหรือไม่ก็ตาม เทวดา รูปพรหม และอรูปพรหม ทั้ง 3 ประเภทนี้ มีอยู่ก่อนแล้ว ส่วนโอกาสที่จะก้าวสู่ความเป็นพระอริยเจ้านั้น หากไม่เกิดพบพระพุทธศาสนา ก็ไม่มี หมายความว่า หากไม่มีพระพุทธศาสนาพระอริยเจ้าก็ไม่มี การเป็นชาวพุทธระดับรองพระอริยเจ้านั้น มิใช่ว่าจะเป็นที่กันได้โดยง่าย เพราะการจะมีพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้หนึ่งพระองค์นั้น มิใช่เรื่องง่าย ดังนั้น การที่บุคคลได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วมีโอกาสได้เป็นพุทธศาสนิกชนนั้นจึงเป็นเรื่องที่ยาก

แท้ที่จริงบุคคลผู้ได้ชื่อว่า “เป็นชาวพุทธ” นั้น เรียกตามความที่บุคคลดังกล่าวมี ปัญญาสัมมาทิฐิ – ความเห็นถูกต้อง คือเห็นว่ารูปธาตุและนามธาตุเป็นอนัตตา และเรียกตามความมี ปัญญาสัมมาสังกัปปะ – ความพิจารณาถูกต้อง คือพิจารณาว่ารูปธาตุและนามธาตุเป็นอนัตตานั้นเอง

ความเห็นผิด 4 ประเภท

ความเห็นผิด หมายถึง ความเห็นที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ไม่ตรงกับความเป็นจริง เป็นการเห็นแต่ส่วนที่เป็นภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งสมมติหรือเป็นบัญญัติแล้วยึดว่าเป็นความจริง ความเห็นผิดเหล่านี้ได้แก่

1. **มิจนาคิฐิ** ความเห็นผิดโดยรู้สึกว่ารูปธาตุและนามธาตุเป็นของตน (ของกู) เช่น รู้สึกถึงความมีกูว่า ชาของกู แขนของกู เป็นต้น

2. **มิจนาลังกัปปะ** การพิจารณาผิดว่ารูปธาตุและนามธาตุเป็นของตน เช่น คิดว่าตนเป็นเจ้าของอวัยวะในร่างกาย เป็นเจ้าของขา ชาของกู หรือเป็นเจ้าของแขน แขนของกู เป็นต้น

3. **มิจนาวายมะ** ความเพียรพยายามผิด คือ ความพยายามที่โน้มนำไปในการเห็นผิด หรือ การพิจารณาที่ผิดทาง

4. **มิจนาสติ** ความระลึกผิด คือ ความระลึกผิดทาง เป็นเหตุให้เกิดการเห็นผิดอยู่เนื่อง ๆ หรือ ระลึกรู้โดยหลง ตามเข้าไปในเนื้อหาความคิดผิดพิจารณาผิด

เหตุดีผลดี เหตุร้ายผลร้าย

ความเห็นผิดทั้ง 4 ประการดังกล่าวมานั้น เป็นเหตุ ให้อกุศลจิต 12 ดวงบังเกิดขึ้น แล้วกลายเป็นอกุศลวิบากจิต ที่จะส่งให้ไปปฏิสนธิในอบายภูมิ 4 การเป็นบุคคลที่มีจิต ประเภทนี้ง่ายมาก ส่วนบุคคลประเภทที่เป็นได้ยากกว่า คือ บุคคลที่จะได้เกิดในสวรรค์ 6 ชั้น เพราะ การจะไปเกิดใน สวรรค์ได้นั้น ต้องอาศัยเหตุ คือ การเกิดขึ้นของกามาจร กุศลจิต 8 ดวง และผลคือ มหาวิบากจิต 8 ดวง จึงจะ สามารถไปเกิดได้ จึงถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก สิ่ง ที่เกิดขึ้นได้ยากยิ่งกว่าการไปเกิดเป็นเทวดา คือการไปเกิดเป็น รูปพรหมใน 11 ภูมิ เพราะ ต้องอาศัยเหตุของการมีฌาน กุศลจิต 5 ดวง และผล คือ ฌานวิบากจิต 5 ดวง จึงจะ สามารถไปเกิดได้ สิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากยิ่งไปกว่าการได้เกิดเป็น รูปพรหม ก็คือ การได้ไปเกิดเป็นอรุปรหม เพราะต้อง อาศัยเหตุ คือ อรุปรหมานกุศลจิต 4 ดวง และผล คือ อรุปร

ฉนวนวิบากจิต 4 ดวง สิ่งที่เป็นได้ยากกว่านี้คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์ เพราะต้องอาศัยเหตุ คือ กามาวจรกุศล 8 ดวง และผลคือ กามาวจรวิบาก 8 ดวง จึงจะสามารถไปปฏิสนธิในก้อนเลือด หรือ ในครรภ์ได้

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยากอย่างหาที่เปรียบไม่ได้ ก็คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์แล้วได้พบพระพุทธศาสนา เพราะผู้ได้เป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้นั้น สามารถก้าวสู่ความเป็นพระอรหันต์ได้ ดังนั้น การที่บุคคลมีโอกาสเกิดมาเป็นมนุษย์แล้วได้เป็นพุทธศาสนิกชนด้วยนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก

ความเป็นพุทธศาสนิกชนหรือชาวพุทธแท้นั้น มิใช่ว่าจะได้มาโดยง่าย เพราะต้องอาศัยการอุปบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า คือต้องมีโอกาสได้เกิดมาพบพระพุทธเจ้า พระองค์ใดพระองค์หนึ่งใน 3 พระองค์ จึงจะเป็นพุทธศาสนิกชนที่แท้ได้ พระพุทธเจ้า 3 พระองค์นั้น คือ

1. พระกิลีสนิโรธพุทธเจ้า
2. พระชันธนินโรธพุทธเจ้า
3. พระธรรมธาตุพุทธเจ้า

พระผู้ทรงตัดทำลายกิเลสทั้ง 1,500 ประการได้ ณ ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เรียกว่า “พระกิลีสนิโรธพุทธเจ้า” พระผู้ทรงดับขันธปรินิพพานใต้ต้นสาละคู่ในเมืองกุสินารา เรียกว่า “พระชันธนินโรธพุทธเจ้า” ส่วนพระธรรมหรือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า “พระธรรมธาตุพุทธเจ้า”

พระกิเลสนิโรธพุทธเจ้า และพระขันธนิโรธพุทธเจ้า ทั้งสองพระองค์นี้ไม่มีแล้ว คงเหลืออยู่แต่พระธรรมธาตุพุทธเจ้าเท่านั้น ที่ยังคงคอยรับพระปกตีสาวกทั้งหลายเข้าสู่มรรคผลนิพพานอยู่ บุคคลผู้มีโอกาสได้พบพระพุทธเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งใน 3 องค์ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า เป็นพุทธศาสนิกชนชั้นรองอริยะ

เมื่อพิจารณาถึงความยากที่จะได้ไปเกิดเป็นคนในช่วงระยะเวลาที่นับจำนวนไม่ได้ 4 ครั้ง ซึ่งเรียกว่า “อสงไขย” หรือ 64 อนันตรกัปนั้น จะเห็นได้ว่ายากมากและกินเวลายาวนานมาก ความยาวนานของ “อนันตรกัป” นี้ สามารถเทียบจากการเปลี่ยนแปลง ในช่วงอายุขัยของมนุษย์ คือเริ่มแรก มีช่วงอายุขัยเพียง 10 ปี ก็แก่เฒ่าตายไป และทุกๆ 100 ปี อายุขัยของมนุษย์จะเพิ่มขึ้น 1 ปี จนกระทั่งมนุษย์มีอายุยืนยาวถึงอสงไขย และต่อมามนุษย์ก็จะกลับมีช่วงอายุสั้นลงอีก โดยทุกๆ 100 ปี ช่วงอายุขัยจะลดลง 1 ปี จนมนุษย์กลับมามีอายุเพียง 10 ปีอีกครั้งหนึ่งระยะเวลาของช่วงอายุขัยที่นับอย่างนี้ เรียกว่า “อายุกัป” ระยะเวลาการเปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้นและลดลงของช่วงอายุขัยมนุษย์ 2 รอบ เรียกว่า “อนันตรกัป” เมื่อนับอนันตรกัปได้ครบ 64 ครั้ง จึงจะเป็น “หนึ่งอสงไขยกัป” แม้เพียง 1 อสงไขยกัป ก็ยังเป็นเวลาที่นานจนไม่อาจประมาณได้แล้ว ในระยะเวลาที่เนิ่นนานถึง 4 อสงไขยกัปนั้น ชีวิตหนึ่งๆ จะได้ไปเกิดมา

เป็นมนุษย์สักกัชาติจึงมีอาจมีใครล่วงรู้ได้ แล้วการที่เขาผู้นั้น
จะได้มาพบพระพุทธศาสนานั้น ยิ่งยากขึ้นไปอีก เพราะ
ในช่วงเวลาที่ยาวนานถึง 4 อสงไขย 101,426 กัปนั้น มี
พระผู้ที่สามารถบำเพ็ญบารมี 10 ครบแล้ว และบรรลุถึง
ความเป็นพระพุทธเจ้าเพียง 28 พระองค์เท่านั้นเอง

บุคคลเช่นไร จึงเรียกว่า “ชาวพุทธ”

การเป็น “พุทธศาสนิกชนหรือชาวพุทธ” นั้นจะใช้สิ่งใดมาเป็นเครื่องวัด หากจะเรียกการไปวัดหรืออยู่วัดว่าเป็นชาวพุทธแล้ว หมา แมว ไก่ ก็ไปที่วัดและอยู่ที่วัด จึงสมควรเรียกว่าชาวพุทธ หากจะวัดกันที่การทำบุญ ทำทาน ผู้คนทุกชาติทุกศาสนาต่างก็ทำบุญทำทาน หรือ หากจะจัดผู้มีศีลว่าเป็นชาวพุทธ คนทุกชาติทุกศาสนาก็มีศีลเช่นกัน เช่นนี้แล้วก็สมควรยกให้เป็นชาวพุทธกันให้หมด หรือหากจะวัดกันที่การมีสติ มีสมาธิว่าเป็นชาวพุทธ เหล่าพรหมณ์ ฮินดู ผู้สามารถปฏิบัติสติสมาธิได้อย่างยอดเยี่ยม ถึงขนาดนั่งสมาธิกันจนปลวกขึ้นตัวหรือ หน้างอกบนศีรษะ แต่ก็ยังมีอาจจัดได้ว่าเป็นชาวพุทธ

คำว่า “พุทธะ” นี้ ในภาษาบาลีมีความหมายว่า พุชฌตีติ พุทโธ พุชฌตี - รู้และทำเป็น อิติ - เพราะรู้และทำเป็นอย่างนี้ พุทโธ- จึงได้ชื่อว่า พุทธะ (พุทธะ คือ ผู้รู้

ผู้ทำเป็น) คำว่า “รู้และทำเป็น” นี้ หมายถึงว่าการรู้และทำเป็นในเรื่อง “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ”

สิ่งทั้ง 5 ประการนี้ เรียกว่า “ขั้น 5” เป็นกองแห่งความทุกข์ล้วนๆ อันความสุขในขั้น 5 นั้นไม่มี มีแต่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือวนเวียนอยู่ในสมมติทุกข์ อันได้แก่ การตาย การเกิด ซึ่งเรียกว่า อนิจจัง และการแก่การเจ็บ ซึ่งเรียกว่า ทุกข์อย่างไม่ว่างเว้น หรือวนเวียนอยู่ในปรมาตถ์ กล่าวคือการเกิดดับๆ (อนิจจัง) ความยากลำบากบีบคั้น (ทุกข์) อยู่มีรู้จบสิ้น สิ่งเหล่านี้พระพุทธรองค์ทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งด้วยพระองค์เอง จึงทรงเป็น “ผู้รู้” ต่อมา “ผู้ทำเป็น” หมายความว่า เป็นผู้สามารถวางเหตุแห่งทุกข์ ที่เรียกว่า “อตตะ (ตัวกู)” ได้แล้วนั่นเอง

การตายเกิด เรียกว่า อนิจจัง การแก่เจ็บ เรียกว่า ทุกข์ อนิจจัง และทุกข์นี้มาจากไหน ก็มาจากสมุทัยสังกล่าวคือ โลภะ มานะ อตตทิฐิ นั่นเอง อตตทิฐิหรือตัวกูนี้แหละที่เป็นหัวหน้าแห่งกิเลส 9 ตัว และเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ที่ว่า “ผู้ทำเป็น” ก็หมายความว่า เป็นผู้สามารถวางเหตุแห่งทุกข์ที่เรียกว่า “อตตะ (ตัวกู)” ได้แล้วนั่นเอง พระองค์ทรงวางเหตุแห่งทุกข์ได้อย่างไร คือ พระองค์ทรงวางเหตุแห่งทุกข์ได้โดยทรงเห็นความจริงที่เป็นองค์ประกอบอยู่ในรูปกายว่ามี

1. ปฐวี ธาตุดิน ซึ่งมีลักษณะหนัก แข็ง กระจ่าง เบา อ่อน นิ่ม
2. อาโป ธาตุน้ำ ซึ่งมีลักษณะเอิบอาบ ซึมซับ แดกแยก เกาะกุม
3. เตโช ธาตุไฟ ซึ่งมีลักษณะเย็น ร้อน อุณหภูมิ
4. วาโย ธาตุลม ซึ่งมีลักษณะเจ็บ ปวด เต็ม ตอด เห็นบั่น โยกลลอน ไหว นิ่ง

ธาตุทั้ง 4 นี้เมื่อเกิดขึ้นมาจะแสดงคุณลักษณะให้รับรู้ ได้ที่ใจ ซึ่งมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “มโนวิญญาณธาตุ” และที่ ความรู้สึกหรือเวทนา

พระพุทธองค์ทรงวางเหตุแห่งทุกข์ได้ เพราะทรงใช้ สัมมาทิจิเห็น และใช้สัมมาสังกัปปะ พิจารณาสภาวะ อนัตตา หรือรู้ความจริงว่าธาตุมิใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ ขณะที่ธาตุใดธาตุหนึ่งแสดงอาการขึ้นมา การเห็นและการ พิจารณาอย่างนี้เรียกว่า “ทำเป็น” และได้ชื่อว่า “เป็นผู้เห็น ทุกข์และวางเหตุแห่งทุกข์ได้”

เพราะฉะนั้น คำว่า “พุทธศาสนิกชน” ซึ่งใน ภาษาไทยใหญ่ ใช้คำว่า “พุทธภาสา” จึงสามารถแจกแจง ความหมายได้ดังนี้ คำว่า “พุทธะ” คือผู้รู้และทำเป็น คำ ว่า “ภา” มาจากภุธาตุ แปลว่า แจ่มแจ้ง คือ รู้อย่างแจ่ม แจ่มแจ้งว่าในโลกนี้มีทุกข์เพียงประการเดียวเท่านั้น รู้และเข้าใจ อย่างชัดเจนว่าในโลกนี้มีแต่ทุกข์ และคำว่า ทุกข์นี้ มิใช่

ตัวตน เป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ คำว่า “สา” มา
จากสมะธาตุ แปลว่าสงบเย็น หมายถึง มรรคผลนิพพาน

คำว่า นิพพาน มีสองประการ คือ การที่กิเลสดับ
สงบเย็นแล้ว แต่ขั้นที่ 5 ยังดำรงอยู่ เรียกว่า กิเลสนิโรธ
หรือ สอุปาทิเสสนิพพาน และการที่กิเลสก็ดับ สงบเย็น
ขั้นที่ 5 ก็ดับสงบเย็น เหลืออรหัตตจิตเพียงดวงเดียว
เรียกว่า ชั้นอนิโรธ หรือ อนุปาทิเสสนิพพาน

ดังนั้น คำว่าพุทธภาสา (พุทธศาสนิกชน) จึงหมายถึง
ผู้รู้ ผู้ทำเป็นอย่างแจ่มแจ้งแล้ว บรรลุถึงที่สงบเย็น (รู้ทุกข์
วางเหตุแห่งทุกข์ได้ แล้วเสวยพระนิพพานที่สุขสงบเย็น)

คนอวิชา คนโมหะ หรือคนอบายภูมินี้
เป็นคนไม่รู้เหตุไม่รู้ผล
คือธรรมจริงไม่รู้ ธรรมมีไม่เห็น
ไม่รู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์
บางคนคิดว่าการที่เขาได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น
เป็นเพราะบิดามารดาอยู่ร่วมกันเท่านั้นเอง

คุณค่าความเป็นมนุษย์

การที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์ เป็นสิ่งที่ยากอันดับแรก การเกิดเป็นมนุษย์แล้วได้พบพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ยากอันดับที่สอง เมื่อผ่านความยากทั้งสองนี้ได้แล้วนั้นแหละ จึงจะได้พบความสุขสงบเย็นอย่างแท้จริง

สิ่งที่ง่ายที่สุด คือ การไปเกิดในอบายภูมิ 4 สิ่งที่ย่างรองต่อจากการไปเกิดในอบายภูมิ 4 คือการไปเกิดในสวรรค์ สิ่งที่ยากกว่าการไปเกิดในสวรรค์คือ การไปเกิดในพรหมโลก สิ่งที่ยากกว่าการไปเกิดในพรหมโลก คือการได้เกิดเป็นมนุษย์ สิ่งที่เป็นได้ยากกว่าการได้ไปเกิดเป็นมนุษย์ คือ การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านี้เองเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยากที่สุด

สิ่งที่หาได้ยากที่สุด และ มีโอกาสเกิดขึ้นยากที่สุด 5 ประการ คือ

1. การบังเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า
2. การได้เกิดเป็นมนุษย์

3. การได้ธรรมศรัทธา คือ การได้พบประสบธรรมด้วยตนเอง แล้วเกิดศรัทธา

4. บัพพชิตะ คือ การได้ตัดทำลายกิเลสอันเป็นเหตุแห่งความชั่วออกเสียได้

5. ธรรมสวณะ คือ การได้ฟังธรรมที่ชี้บอกทางเดินสู่พระนิพพาน

โอกาสของการเสด็จอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าที่ว่าเป็นเรื่องยากยิ่งนั้น เปรียบได้กับการที่เข็มเย็บผ้าสองเล่มจะมาแตะกันได้พอดี โดยที่เข็มเล่มหนึ่งนั้นปักไว้ในโลกมนุษย์ ส่วนอีกเล่มหนึ่งนำไปไว้บนพรหมโลก ชั้นเนวสัณญานา สัณญายตนะ แล้วปล่อยให้หล่นลงมาแตะกับเข็มที่อยู่ในโลกมนุษย์ให้ได้ โลกมนุษย์กับพรหมโลกชั้นเนวสัณญานา สัณญายตนะนั้น มีระยะทางห่างกันถึง 71,856,000 โยชน์ ดังนั้น โอกาสที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นจึงมีเพียงน้อยนิด เฉกเช่นโอกาสที่เข็มสองเล่มดังกล่าวจะได้มาแตะกันพอดีฉะนั้น

ความยากเย็นอีก 4 ประการ ที่เหลือก็เป็นในทำนองเดียวกันนี้ บุคคลผู้มีโอกาสได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ไม่รู้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ เรียกว่า “คนอวิชชา” คือ ธรรมจริงไม่รู้ ธรรมมีไม่เห็น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “คนโงะ” ลักษณะของโงะเปรียบได้กับเวลากลางคืน อันมืด

มืดแล้วเดินเข้าไปในถ้ำ หรือเวลามืดค่ำที่ไม่เปิดไฟ จึงมืด บอดสนิทไม่อาจมองเห็นสิ่งจะความจริงได้เลย

คนอวิชชา คนโมหะ หรือคนอบายภูมินี้ เป็นคนไม่รู้ เหตุไม่รู้ผล คือธรรมจริงไม่รู้ ธรรมมีไม่เห็น ไม่รู้คุณค่าของ ความเป็นมนุษย์ บางคนคิดว่าการศึกษาได้เกิดเป็นมนุษย์นั้น เป็นเพราะบิดามารดาอยู่ร่วมกันเท่านั้นเอง คนประเภทนี้มี จำนวนมากเสียด้วย พระพุทธเจ้าทรงเรียกบุคคลประเภทนี้ ว่า “อเหตุกทิจฺฐิ” คือ ผู้เห็นว่าทุกอย่างเกิดขึ้นมาเอง โดยไม่มีสาเหตุ หรือเรียกว่า “คนอบายภูมิ” จึงมุ่งหน้าไปสู่ อบายภูมิ 4

การที่บุคคลผู้ประกอบด้วย โลภะ โทสะ โมหะ ได้ ไปเกิดในอบายภูมิ 4 นั้น เป็นดังนี้

1. บุคคลผู้มีโลภะจิต จะไปเกิดเป็นเปรต เพราะ เมื่อโลภะจิต 8 ดวง และโลภะเจตสิก 3 ดวง เกิดขึ้นมา ประจวบพบกับขั้นที่ 5 ของเปรต บุคคลผู้นั้นจะได้กำเนิด เป็นเปรต

2. บุคคลผู้มีโทสะจิต จะไปเกิดเป็นสัตว์นรก และ อสุรกาย เพราะเมื่อโทสะจิต 2 ดวง และโทสะเจตสิก 4 ดวงเกิดขึ้นมา ประจวบพบกับขั้นที่ 5 ของสัตว์นรก และ อสุรกาย บุคคลนั้นจะได้กำเนิดเป็นสัตว์นรกหรืออสุรกาย

3. บุคคลผู้มีโมหะจิต จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะเมื่อโมหะจิต 2 ดวง และโมหะเจตสิก 4 ดวงเกิดขึ้นมา

ประจวบพบกับชั้นที่ 5 ของสัตว์เดรัจฉาน บุคคลผู้นั้นจะได้กำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

การได้ไปเกิดในอบายภูมิ 4 นี้ เป็นทางเดินของคน อวิชาผู้ไม่ประกอบด้วยปัญญาที่แท้จริง อบายภูมิ 4 เปรียบเหมือนบ้านที่แท้จริงของหมู่สัตว์ ดังบาลีว่า สัตตนาถ อปายังสเคหัง โลกมนุษย์ สวรรค์ และพรหมโลกเป็นเพียงที่พักเหนื่อยชั่วคราว หรือเป็นเพียงโรงแรมเท่านั้น

ผู้ใดเห็นว่าหากตายไปแล้ว จะไปเกิดเป็นอะไรก็ช่าง เขาผู้นั้นก็จะไปตามอกุศลเหตุ กล่าวคือ โลภะ โทสะ และโมหะของตนนั่นเอง การปล่อยปละละเลยจิตให้เป็นไปอย่างนี้จึงไม่สมควรอย่างยิ่ง เพราะธรรมชาติของจิตใจนั้น ชอบไหลไปตามอารมณ์บาปมากกว่า ดังบาลีว่า “ปาปัสมีง รมติ มโน”

ในส่วนของจิตที่เป็นกุศลนั้น หากบุคคลใดเป็นผู้ไม่รู้จักเหตุดี ก็ทำความดีให้เกิดขึ้นไม่ได้ โอกาสที่จะได้มาเกิดเป็นมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่ยากเย็นอย่างยิ่ง เมื่อเราได้สิ่งที่ได้มาได้อย่างนี้แล้วจงรู้คุณค่าในสิ่งที่ได้มา และหากรู้และเข้าใจดีแล้ว จงรีบทำความเพียรให้สมกับคุณค่าที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์

คำว่า “มนุษย์” มี 3 ประเภท

ประเภทที่หนึ่ง ยอดมนุษย์หรือมนุษย์พิเศษ คือ “คนอริยะ” ได้แก่ บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา โดยใช้

ปัญญาสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ อยู่ในโลกุตระกุศล (มรรคผล)

ประเภทที่สอง คือ “คนพรหม” ได้แก่ บุคคลผู้เจริญสมณะภาวณา แล้วท่องเที่ยวเป็นทุกข์ ตาย เกิด อยู่ในรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิ

ประเภทที่สามได้แก่ “บุคคลผู้ประกอบทาน” และรักษาศีล แล้วท่องเที่ยวตายเกิดอยู่ในกามาวจรภูมิ คือ โลกมนุษย์และสวรรค์

มนุษย์ประเภทที่สองและที่สามเป็นมนุษย์ที่เวียนว่ายเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์อยู่ในโลก ส่วนมนุษย์ประเภทที่หนึ่งนั้น เป็นมนุษย์พิเศษผู้เป็นได้ยากยิ่ง

อันเรื่องความเป็นมนุษย์ที่กล่าวมานี้ จงพิจารณาให้ดี ถ้วน เราเป็นมนุษย์แล้วต้องตระหนักถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ไม่ควรหลงเพลิดเพลินมัวเมาเสียโอกาสไปโดยเปล่าประโยชน์ ในเมื่อเราได้สิ่งที่ยากเย็นอย่างนี้แล้ว แม้ว่าจะยังไม่สามารถบรรลุมรรคผลนิพพานในชาตินี้ แต่ก็จงอย่าทำลายโอกาสที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ให้ต้องได้กลับไปเกิดในอบายภูมิอีกเลย

ใครคือผู้เกิดมาพบ พระพุทธศาสนา

การที่เราได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนา นี้ เปรียบได้กับการเดินทางมาถึงภูเขาใหญ่ที่เต็มไปด้วยพลอยสีเขี้ยว สีแดงอันมีค่ามหาศาล พลอยสีเขี้ยวเปรียบเสมือนมรรคญาณ พลอยสีแดงเปรียบเสมือนผลญาณ การจะเห็นพลอยได้นั้น จะต้องอาศัยตาสองข้าง คือตาหากับตาเห็น ตาเห็น คือตาปัญญาสัมมาทิฐิ หรือวิปัสสนาญาณ ตาหา คือ ตาสัมมาสังกัปปะที่สอดส่องแสวงหา หรือวิตกญาณภาวนา บุคคลผู้มีตาสองข้างครบสมบูรณ์อย่างนี้ จึงจะเป็นผู้มีโอกาสหาพบพลอยสีเขี้ยวสีแดงที่มีค่ามาก สิ่งที่เก็บเอาพลอยได้ก็ คือมรรคญาณ สิ่งที่ได้รับเสวยสมบัติ (รับผล) ก็คือผลญาณ

ในเมื่อได้เดินทางมาถึงภูเขาที่เต็มไปด้วยพลอยอย่างนี้แล้วไม่เก็บเอาพลอยเลย แต่กลับเก็บเอาแต่หินประกายไฟหรือไม่เช่นนั้นก็เก็บเอาแต่หินลับมีดใส่แข่งแบกหามกลับบ้าน ก็ถือว่าไม่ฉลาด ไม่รู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าแท้ สิ่งใดมีคุณค่าเทียม

หินประกายไฟ หมายถึงการให้ทานและการรักษาศีล หิน
ลับมีด หมายถึง การเจริญสมณะภาวนา พลอยสีเขียว
หมายถึง มรรคญาณ พลอยสีแดง หมายถึง ผลญาณ หิน
ประกายไฟและหินลับมีด ทั้งสองอย่างนี้มีอยู่ดาษดื่นทั่วไป
หมายความว่า ทาน ศีล และสมาธิ 3 ประการนี้ เป็นของ
เกิดมาพร้อมกับโลกในทุกยุคทุกกับ หมู่สัตว์ได้ทำทาน
รักษาศีลและเจริญสมณะกันเสมอมา เรียกได้ว่าเป็นสิ่งที่
คุ้นเคยมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ส่วนพลอยสีเขียวและสีแดง ซึ่ง
หมายถึง มรรคญาณและผลญาณ 2 ประการนี้ เป็นสิ่งที่มี
ค่าหายาก จะมีก็เฉพาะเพียงบางยุคบางกับเท่านั้น
เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ และได้มีโอกาส
พบพระพุทธศาสนาแล้ว ขอจงรู้จักเลือกสรรเอาสิ่งที่หายาก
นี้ไว้โดยถ่วงน้ำหนักัน

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ
ปีกธรรมพระอริยเจ้า
บินเข้าพระนิพพาน
ตอนที่ 2

สัมมาทิฐิกับอนัตตา เป็นสิ่งเดียวกัน

สัมมาทิฐิกับอนัตตาเป็นสิ่งเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม มิฉนทาทิฐิกับอัตตาก็เป็นสิ่งเดียวกัน

คำว่า “อนัตตา” มีความหมายดังนี้

1. อนัตตา สั้งไม่ได้ บังคับบัญชาไม่ได้ มิใช่ตัวตน
2. สญญตา ว่างเปล่าจากความมีตัวตน
3. อสารกโต ไม่มีสาระแก่นสาร เปรียบเหมือนต้นกล้วย
4. รัตโต เป็นสภาพกลวง คือ เมื่อใส่อาหารข้างบนก็ทะลออกข้างล่าง
5. พรโต เป็นเหมือนคนอื่นหรือสิ่งอื่น ฟังฟังไม่ได้

ความเห็นถูกต้องตามความหมาย 5 ประการดังกล่าวนี้ เรียกว่า “สัมมาทิฐิ” ดังพระพุทธรพจน์ที่ว่า ภิกขเว อนุปัสสีโต ภาวีโต พหุสีกโต อภิญญาเยะ สัมโพธายะ

นิพพานายะ สังวัตตติ ภิกขเว - ดูกรท่านผู้เห็นภัยแห่งการ
เกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย อนุปัสสีโต - จงเฝ้าดูให้มาก ภาวิโต
- จงพิจารณาให้มาก พหุลีกโต - จงกระทำให้มาก
อภิญญาเย - มรรค 4 สัมโพธายะ - ผล 4 นิพพานายะ -
พระนิพพาน สังวัตตติ- ย่อมเกิดขึ้น

คำว่า ภาวิโต หมายถึง สัมมาสังกัปปะ ซึ่งคือ
การพิจารณา คำว่า พหุลีกโต หมายถึง วิปัสสนา ซึ่งคือ
ผู้เห็น อนัตตา คำว่า การเจริญวิปัสสนากาวนา หมายถึง
การฝึกฝนอบรมปัญญา 2 ประการนี้ ให้เจริญออกงาม
ขึ้นมา หากปฏิบัติโดยดำเนินอยู่ในปัญญา 2 ประการนี้ คือ
เพียรดูและเพียรพิจารณานานๆ โดยไม่ขยับเขยื้อนแล้วจะ
เข้าถึงอนัตตาหรือพระนิพพานได้อย่างแน่นอน

จงเฝ้าดู	เฝ้าพินิจ	ตรงวิญญาณ
สุขทุกข์ผ่าน	เปลี่ยนไปมา	ดูให้เห็น
อย่าพลิกกลับ	ขยับเขยื้อน	เร่งบำเพ็ญ
เมื่อวางเป็น	อนัตตา	ปรากฏพลัน ฯ

หากจะถามว่า ธรรมะมีอยู่มากมาย แต่เหตุใด จึงหยิบยกขึ้นมาเน้นเฉพาะอนัตตา ก็ตอบได้ว่าเพราะ ธรรมทั้งหลาย เมื่อสรุปลงแล้วมีเพียงอนัตตาประการเดียว เท่านั้น ดังพระบาลีว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา คำว่า อนิจจังและทุกขัง เป็นผลของอนัตตา ในเมื่ออัตตาถูก ทำลายหรือไม่มีแล้ว อนิจจังและทุกขัง ก็จบลงไป ไม่มี เหมือนกัน

คำว่า อนิจจัง คือ การตายเกิด ๆ เรียกอีกอย่าง หนึ่งว่า การเกิดดับ ๆ การตายเกิดหรือ การเกิดดับ นี้มิใช่ ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ คือ เป็นอนัตตา การแก่ชรา หรือ การเจ็บป่วย เรียกว่า “เป็นทุกข์” ความทุกข์ก็มีใช่ ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นอนัตตาเช่นเดียวกัน

ส่วนมรรค 4 และผล 4 นั้นเป็นผลของอนัตตา เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น โปรดศึกษาเรื่องอริยสัจ 4 อันเป็น หลักธรรมที่ว่าด้วย ผลทุกข์ - เหตุทุกข์ และผลสุข - เหตุ สุข คือทุกข์เป็นผล สมุทัย เป็นเหตุทุกข์ นิโรธ เป็นผลสุข และมรรค เป็นเหตุสุขนั่นเอง

หากจะถามว่า ธรรมะมีอยู่มากมาย
แต่เหตุใดจึงหยิบยกขึ้นมาเน้นเฉพาะอนัตตา
ก็ตอบได้ว่า เพราะธรรมทั้งหลาย
เมื่อสรุปลงแล้วมีเพียงอนัตตา
ประการเดียวเท่านั้น
ดังพระบาลีว่า “สัพเพ ธัมมา อนัตตา”
คำว่า “อนิจจังและทุกขัง” เป็นผลของอนัตตา
ในเมื่ออนัตตาถูกทำลายหรือไม่มีแล้ว
อนิจจังและทุกขังก็จบลงไป ไม่มีเหมือนกัน

อริยสัจ 4 :

สิ่งใดเป็นเหตุ สิ่งใดเป็นผล

อริยสัจ 4 แบ่งได้เป็นเหตุกับผล 2 คู่ คือ ผลทุกข์กับเหตุทุกข์คู่หนึ่ง ผลสุขกับเหตุสุขคู่หนึ่ง อริยสัจ 4 เป็น หลักธรรมสำคัญที่ทำให้ทราบความจริงว่า ทุกข์คืออะไร เหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์นี้คืออะไร สุขที่แท้จริงคืออะไร เหตุที่ก่อให้เกิดความสุขที่แท้จริงนี้คืออะไร

อริยสัจ 4 ประกอบด้วย

1. ชั้นธ 5 ของหมู่สัตว์ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนี้เอง ที่เป็นตัวทุกข์ที่แท้จริง มิใช่สิ่งอื่นใด ภายนอกชั้นธ 5 ซึ่งเป็นส่วนของผลหรือผลทุกข์นี้ เรียกว่า **ทุกข์สัจ (ทุกข์ที่แท้จริง)**

2. โลกะ มานะ และอัตตทิฐิ กิเลส 3 ประการนี้เป็นสาเหตุของความทุกข์ เรียกว่า **สมุทัยสัจ (เหตุเกิดทุกข์ที่แท้จริง)**

3. มรรค 4 ผล 4 เป็นตัวความสุขที่แท้จริงมีคุณลักษณะสงบเย็น และบังเกิดจากการที่กิเลสดับลงอย่างถาวร เรียกว่า **นิโรธสัจ (ความดับที่แท้จริง)**

4. อริยมรรคมีองค์ 8 คือ วิธีการปฏิบัติเพื่อให้ได้มา ซึ่งความสุขที่แท้จริง และเป็นมัชฌิมาปฏิปทา ที่ใช้ปัญญานำหน้า เรียกว่า มรรคสัง (ทางที่แท้จริง)

อีกนัยหนึ่ง หากแจกแจงตามแนวพระอภิธรรม ต้นเหตุของความทุกข์ คือ เจตสิกที่ประกอบด้วย โลภะ เรียกว่า สมุทัยสัง รูป 28 ประการ โลภียจิต 81 ดวง และ เจตสิก 52 ดวง เป็นความทุกข์ เรียกว่า ทุกขสัง ปัญญินทรียเจตสิก 2 ประการ คือ สัมมาทิฐิ และ สัมมาสังกัปปะ เป็นเหตุสุข เรียกว่า มรรคสัง ส่วน พระนิพพาน เป็นความสุข เรียกว่า นิโรธสัง

อริยสัจ 4 ในแง่เหตุและผล อีกลักษณะหนึ่ง

อริยสัจ 4 เป็นธรรมข้อสำคัญของพระพุทธเจ้า ที่แสดงให้เห็นถึงธรรม 2 ฝ่าย ซึ่งประกอบด้วยเหตุ 2 ประการ และผล 2 ประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. รูป 28 โลภียจิต 81 ดวง และเจตสิก 41 ดวง (ยกเว้น โลภะ มานะ อัตตทิล्ली และเจตสิก 8 ดวง ที่ทำงานพร้อมกับอริยมรรคกับโลกุตรจิต 8 ดวง) เรียกว่า **ทุกข์สัจ**

2. โลภะ มานะ และทิล्ली เจตสิก 3 ประการนี้เป็นต้นเหตุของความทุกข์ เรียกว่า **สมุทัยสัจ**

3. มรรค 4 ผล 4 เรียกว่า **นิโรธสัจ** ได้แก่ **พระนิพพาน**

4. เจตสิก 8 ดวง กล่าวคือ คีลเจตสิก 3 ดวง อันประกอบด้วย สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ กับสมาธิเจตสิก 3 ดวง อันประกอบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ และปัญญินทรีย์-เจตสิก 2 ดวง อันประกอบด้วย สัมมาทิล्ली และ สัมมาสังกัปปะ เรียกว่า **มรรคสัจ**

ผู้เห็นแจ้ง กับ ผู้ไม่เห็นแจ้ง

ลัจจะลี	คือหลักรำ	ทำให้พ่น
จากวังวน	ที่ผูกพัน	ผูกพันจิต
พุทธองค์	ทรงเมตตา	พาพิชิต
ทรงลิขิต	ให้หมู่สัตว์	หลุดเดินไป

ผู้ไม่รู้	ลัจจะลี	ที่ล้ำเลิศ
จะตายเกิด	ในวังวน	ไม่พ้นได้
ส่วนผู้รู้	เชิดชูธรรม	ฝึกทำไป
ส่งผลให้	ได้นิพพาน	ญาณถาวร ฯ

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ
ปีกธรรมพระอริยเจ้า
บินเข้าพระนิพพาน
ตอนที่ 3

โพธิปักขิยธรรม 37

ปิกธรรมพระอริยเจ้าบิินเข้าพระนิพพาน

คำว่า ปิกธรรมพระอริยเจ้าบิินเข้าพระนิพพาน หมายถึง โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นเครื่องมือสำหรับการปฏิบัติ เพื่อเข้าถึงมรรคผลนิพพาน โพธิปักขิยธรรมนี้ คือ ธรรมอันเป็นเหตุแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพานโดยตรง โพธิปักขิยธรรมทำหน้าที่ค้ำจุนและสนับสนุนการเจริญวิปัสสนา ให้ก้าวหน้า จนสามารถบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม โพธิปักขิยธรรม มีองค์ประกอบ 37 ประการ ดังนี้

1. สติปัฏฐาน 4	2. สัมมัปปธาน 4
3. อิทธิบาท 4	4. อินทรีย์ 5
5. พละ 5	6. โพชฌงค์ 7
7. อริยมรรคมีองค์ 8	

สติปัฏฐาน 4 มีสองประเภท
มาในพระสูตรอย่างหนึ่ง
และมาในพระอภิธรรมอย่างหนึ่ง
สติปัฏฐานในพระสูตรเป็นสติปัฏฐานบัญญัติ
เป็นโลกียะ เรียกว่า “สมถะ”
ส่วนสติปัฏฐานในพระอภิธรรมเป็น
สติปัฏฐานปรมาตม์ เป็นโลกุตระ
เรียกว่า “วิปัสสนา”

1. สติปัฏฐาน 4 ประการ

คือ ฐานแห่งการไม่ลืมพิจารณา

สติปัฏฐาน เป็นฐานแห่งการไม่ลืมใช้ปัญญาพิจารณา คำว่า สติปัฏฐาน 4 มีสองประเภท มาในพระสูตรอย่างหนึ่ง และมาในพระอภิธรรมอย่างหนึ่ง สติปัฏฐานในพระสูตร เป็นสติปัฏฐานบัญญัติเป็นโลกิยะ เรียกว่า สมณะ ส่วน สติปัฏฐานในพระอภิธรรม เป็นสติปัฏฐานปรมาตถ์ เป็นโลกุตระ เรียกว่า วิปัสสนา

สติปัฏฐาน 2 ประเภทนี้ มีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน และให้ผลไม่เหมือนกัน หากปฏิบัติตามสติปัฏฐานบัญญัติ ก็เป็นการเอาบัญญัติ หาบัญญัติ เห็นบัญญัติ ได้บัญญัติ เป็นบัญญัติ ไม่พ้นจากทุกข์ไม่พ้นจากวัฏสงสาร หากปฏิบัติตาม สติปัฏฐานปรมาตถ์ ก็เป็นการเอาปรมาตถ์ หาปรมาตถ์ เห็นปรมาตถ์ ได้ปรมาตถ์ เป็นปรมาตถ์ คือบรรลู่ถึงพระนิพพาน

การเอาบัญญัติ

การปฏิบัติตาม “สติปัฏฐานบัญญัติ” เป็นการอบรมฝึกฝนโดยการกำหนดขึ้น สร้างขึ้น ประดังตั้งขึ้น คิดขึ้น หรือทำขึ้นเอง มิใช่ของจริงที่เกิดเองตามธรรมชาติ แม้จะปฏิบัติได้ผลดีเพียงไร ก็ยังไม่จัดว่าประเสริฐเลอเลิศแต่อย่างใด เพราะเป็นเพียง โลกียสมบัติ ที่ไม่ทำให้พ้นจากการตายเกิด การปฏิบัติที่ไปกำหนดบังคับสร้างขึ้นมาอย่างนี้ เรียกว่า เป็นการปฏิบัติแบบบัญญัติ เป็นโลกียะ การปฏิบัติที่ว่านี้ หมายถึง การปฏิบัติสมณะทั้ง 40 ประการ อันได้แก่ อนุสติ 10 กสิณ 10 อสุภะ 10 อหារูปภูกุล สัญญา 1 จตุธาตุมหาภูฏฐาน 1 อัปมัชฌญา 4 และอรุพฌาน 4

การปฏิบัติโดยการนำเอาสมณะทั้ง 40 ประการ มาเป็นอารมณ์ในการฝึกฝนอบรมจิตเรียกว่า “การปฏิบัติตามสติปัฏฐานบัญญัติ” เป็นการหาบัญญัติ เห็นบัญญัติ ได้บัญญัติ เป็นบัญญัติ

หาบัญญัติ คือ ใช้สติหรือความระลึกได้ เพ่งจดจ่ออยู่กับสิ่งที่คิด กำหนด สร้างขึ้น มาจากบัญญัติหนึ่งใน 40 ประการดังกล่าวข้างต้น สมาธิ ก็จะต้องมั่นอยู่ในบัญญัตินั้น ๆ

เห็นบัญญัติ คือ เมื่อเกิดสมาธิแล้ว นิมิตต่าง ๆ เช่น โอภาส หรือแสงสว่าง ปาไม้ ต้นไม้ ภูเขา พระพุทธรูป

เจตีย์ หรือ รูปนิमित อื่น ๆ จะปรากฏขึ้นมาให้เห็น หากนิमित เหล่านั้นปรากฏแล้วหายวับไปอย่างรวดเร็ว เรียกว่า เป็น อุกคหนิมิต หากปรากฏอยู่ได้นาน ประมาณสองถึงสาม ชั่วโมงนิ้วมือ เรียกว่า เป็นปฏิภาคนิมิต การปฏิบัติจนถึงขั้นนี้เรียกว่า เห็นบัญญัติ

ส่วนการ ใต้บัญญัติ คือ การได้อุคคหสมาธิ หรือ อปัณาสมาธิ ซึ่งในขั้นนี้ นิมิตต่าง ๆ จะปรากฏอยู่นานขึ้น สามารถบังคับให้ปรากฏได้หรือย่อขยายได้ตามต้องการ

เป็นบัญญัติ คือ หากปฏิบัติจนถึงขั้นนี้แล้ว เมื่อตายไปจะไปเกิดในพรหมโลก เป็นรูปพรหมหรืออรุปรหม

วิธีการปฏิบัติดังกล่าวมานี้เรียกว่า เอาบัญญัติ ซึ่งผลที่ได้ก็เป็นบัญญัติ คือ ได้ไปเกิดเป็นพรหมในที่สุด แต่ก็เพียง โลกียสมาบัติเท่านั้น ไม่อาจทำให้หลุดพ้นไปจากการตายเกิด หรือวัฏสงสารได้

การเอาปรมัตถ์

ส่วนการเอาปรมัตถ์ หาปรมัตถ์ เห็นปรมัตถ์ ได้ ปรมัตถ์ เป็นปรมัตถ์ เป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่ง เพราะทำให้ หลุดพ้นจากโลกียะเข้าสู่โลกุตระ หรือพ้นไปจากการตาย เกิด ได้อย่างแท้จริง

ลักษณะของความเป็นปรมัตถ์ คือ การมิได้มีใคร กำหนดสร้างขึ้น แต่มีอยู่ตามธรรมชาติแท้ ๆ ได้แก่ รูป จิต และเจตสิก รูปหรือร่างกาย มี ดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นองค์ประกอบหลัก จิตเป็นธรรมชาติที่รู้ถึงคุณลักษณะ ของธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม และเรียกว่า วิญญาณ เจตสิก เป็นสิ่งที่รับ ดิน น้ำ ไฟ ลม เรียกว่า เวทนา รูป จิต และเจตสิก 3 ประการนี้ เรียกว่า สังขตธาตุปรมัตถ์ ของ อตตตา ซึ่งมีการเกิดดับ แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา หมายความว่า เป็นการประชุมปรุงแต่งและรวมตัวกันของ ธาตุธรรมชาติที่มีความเปลี่ยนแปลงแปรปรวนเกิดดับ อยู่ตลอดเวลา

ขณะที่ รูป จิต และเจตสิก ทั้ง 3 ประการนี้ สิ่ง ใดเกิดขึ้นมาหรือแสดงอาการใด ๆ ซึ่งเป็นการเกิดดับ ๆ ออกมาก็ให้ใช้สัมมาสังกัปปะหรือ วิตักกเจตสิกพิจารณาว่า เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ จึงจะเรียกว่า

เป็นการ หาปรมัตต์ การที่สัมมาทิฐิสังเกตเห็นสภาวะปรมัตต์ของ รูป จิต และเจตสิก ที่เกิดดับตามธรรมชาติมิใช่ตัวตน บังคับไม่ได้ เป็นอนัตตานั้น เรียกว่า เห็นปรมัตต์ คือการเข้าไปเห็นความจริงแท้ที่สุดนั่นเอง ในขณะที่เกิดอุปนยิโกธรรมชาติ (เกิดอนุโลมญาณ) คือ การที่ธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ยื่นธรรมสงให้มรรค มรรคญาณรับแล้วตัดทำลายกิเลสลงไปเรียกว่า ได้ปรมัตต์ การได้รับผลแห่งความสุข สงบเย็น เป็นปัจจุตัตตัง เวทิตัพโพ (ปรากฏชัดเฉพาะตน) เรียกว่า เป็นปรมัตต์ ซึ่งหมายถึงการก้าวเข้าสู่ความเป็นพระอรหันต์ทั้ง 8 จำพวกนั่นเอง

การปฏิบัติโดยเอาปรมัตต์ หาปรมัตต์ เห็นปรมัตต์ ได้ปรมัตต์ เป็นปรมัตต์ อันเป็นโลกุตระ ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวมานี้ เรียกว่า วิปัสสนาภาวนา การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานี้เท่านั้น ที่สามารถตัดทำลายปัจจัยแห่งการสืบเนื่อง หรือวงจรแห่งปัจจุตสมุปบาทให้ขาดลง แล้วพาให้บรรลู่ถึงพระนิพพานได้อย่างแท้จริง

ในการดูการพิจารณา
อย่าไปดูไปพิจารณาตรงที่รูปกายภายนอก
อึดตาไม่มีที่รูปกาย
หมายความว่าอึดตามิได้เกิดที่รูป
แต่เกิดที่นาม คือที่ใจ
อึดตาเองก็เป็นนามเช่นเดียวกัน
ฉะนั้น จงดูจงพิจารณาตรงที่นามสองประการ
คือที่เวทนา (ความรู้สึก)
และที่มโนวิญญูณ (ใจรู้)

สติปัฏฐานปรหมัตถ์

สติปัฏฐาน 4 ในส่วนที่เป็นปรหมัตถ์นั้น หมายถึง ฐานที่ตั้งแห่งการไม่ลืมนึกและไม่ลืมพิจารณาสภาวะตามธรรมชาติของรูปและนามที่เกิดดับ แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดโดยเห็นได้ทันพิจารณาได้ทันกับทุกสิ่งที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบันขณะ ฐานที่ตั้งแห่งการไม่ลืมนึก ไม่ลืมพิจารณานั้นมี 4 ประการ

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน
2. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน
3. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน
4. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แจกแจงได้ว่า กายะ คือ รูป 28 ประการ อนุ คือ ตาม ปัสสนา คือ ดู สติ คือ ไม่ลืม ปัฏฐาน คือ ที่รูปเกิดดับ เมื่อรวมกันเข้าจึงได้ความหมายที่ถูกต้องว่า “ไม่ลืมตามดูตามพิจารณาตรงที่รูปเกิดดับอยู่ หรือ ระลึกรู้ขึ้นมาพิจารณาการเกิดดับอันปรากฏอยู่ที่รูป” นั่นเอง ทั้งนี้ เพราะรูปแสดงอาการต่าง ๆ ของธาตุทั้ง 4 อยู่ตลอดเวลา ดังนั้น อย่าลืมเฝ้าดู เฝ้าพิจารณาอยู่เสมอ

ที่รูปนั้น จะปรากฏอาการต่าง ๆ ของธาตุทั้ง 4 ซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักของรูปร่างอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่เราไม่เคยสังเกตความจริงที่ใกล้ตัวแบบนี้มาก่อน หากไม่ลืมหืมตามดูตามพิจารณาแล้ว จะรู้สึกได้ถึงลักษณะอาการของธาตุที่ปรากฏขึ้นมาตามธรรมชาติ คือ

1. ลักษณะที่รู้สึกว่ามีหนัก แฉ่ง กระด้าง เบา อ่อน หรือ นิ่ม ซึ่งเป็นสภาวะของธาตุดิน
2. ลักษณะที่รู้สึกเอิบอาบ ซึมซาบ แฉกแยก เกาะกุม ซึ่งเป็นสภาวะของธาตุน้ำ
3. ลักษณะที่รู้สึกว่ามี เย็น ร้อน อุ่น หนาว ซึ่งเป็นสภาวะของธาตุไฟ
4. ลักษณะที่รู้สึกว่ามี เจ็บ ปวด เต็ม ตอด เหน็บ ซ่าน โยกคลอน ไหว นิ่ง ซึ่งเป็นสภาวะของธาตุลม

รูปทั้งหมด 28 ประการ เรียกว่า “กาย” คำว่าอนุปัสสนาสติปัญญา หมายถึงการไม่ลืมหืม ไม่ลืมหืมพิจารณาอาการที่รูปเกิดดับ บังคับไม่ได้ เป็นอนัตตาอยู่ตลอดเวลา นั่นเอง

สภาวะของธาตุทั้ง 4 หรือที่เรียกว่า “มหาภูตรูป” นี้ เมื่ออาการใดเกิดขึ้นมา ก็อย่าลืมหืมใช้สัมผัสมาทูลูกสังเกต เห็น

สภาวะปรมาตต์ที่เกิดขึ้น บังคับไม่ได้ เป็นอนัตตาอยู่ในขณะเดียวกันก็อย่าลืมใช้สัมมาสังกัปปะพิจารณาว่า สิ่งที่เราอยู่นี้เป็นสภาวะอนัตตา มิใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ การปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่า การเจริญกายนุปลสสนาสติปัฏฐานปรมาตต์

2. จิตตานุปลสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า “จิตตานุปลสสนาสติปัฏฐาน” แจกแจงได้ว่าจิตตะ คือ ใจ อนุ คือ ตาม ปัสสนา คือ ดู สติ คือไม่ลืม ปุฏฐาน คือ ที่จิตเกิดดับ เมื่อรวมกันเข้าจึงได้ความหมายที่ถูกต้องว่า “อย่าลืมตามดูตามพิจารณาตรงที่จิตเกิดดับอยู่นั่นเอง

จิตทั้งหมดมี 89 ดวง เมื่อนำเอาจิต 44 ดวง คือมรรคจิต 4 ดวง ผลจิต 4 ดวง โลกุตระกิริยาจิต 18 ดวง และโลกียฌานกุศลจิต 18 ดวงออกแล้ว คงเหลือจิตปุถุชน 45 ดวง คือ อกุศลจิต 12 ดวง อเหตุกวิบากจิต 15 ดวง อเหตุกกิริยาจิต 2 ดวง มหากุศลจิต 8 ดวง มหาวิบากจิต 8 ดวง จิต 45 ดวงนี้ เป็นจิตของปุถุชน จิตที่เป็นหัวหน้าเป็นประธานของจิต 45 ดวงนี้ เรียกว่ามนโณวิญญาน ซึ่งก็คือ ใจรู้ จิตดวงใดในจำนวน 45 ดวงนี้ เกิดขึ้นมาก็ดี หรือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม แสดงอาการใด ๆ ออกมาก็ดี ทั้งหมดจะมาปรากฏที่มนโณวิญญานทั้งสิ้น หมายความว่า

มโนวิญญูญาณนี้ เป็นผู้รู้ปรากฏการณ์ทั้งหมดเสมอ ดังนั้น จึง นำเอาสัมมาทิฐิ ซึ่งคือ ปัญญาเห็น มาวางไว้ตรงมโน วิญญูญาณ หรือ ตรงที่สภาวะแห่งใจรู้นี้ ให้เห็นสภาวะแห่ง อนัตตาอยู่ เมื่อใดที่มโนวิญญูญาณเกิดขึ้น สัมมาทิฐิ ก็ตาม เห็นในทันที การปฏิบัติอย่างนี้ เรียกว่า “อนุปัสสนา” ใน ขณะเดียวกัน จึงใช้สัมมาสังกัปปะ พิจารณาสภาวะที่ สัมมาทิฐิเห็นอยู่นั้น ว่ามิใช่ตัวตนเป็นอนัตตา บังคับบัญชา ไม่ได้ การปฏิบัติอย่างนี้เรียกว่า “สติปัฏฐาน” คือไม่ลืม พิจารณาวิญญูญาณ (ใจรู้) ที่เกิดขึ้นมาแล้วดับไป การที่ สัมมาทิฐิเห็น เรียกว่า “อนุปัสสนา หมายถึง การตาม เห็น” การที่สัมมาสังกัปปะพิจารณา เรียกว่า “สติปัฏฐาน หมายถึง การไม่ลืมพิจารณา เมื่อมโนวิญญูญาณเกิดขึ้น” การ ปฏิบัติในลักษณะอย่างนี้เรียกว่า “การปฏิบัติตามหลักที่ ถูกต้องแห่งจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานปรมาตม”

3. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

คำว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน แจกแจงได้ว่า เวทนา คือ เวทนาเจตสิกที่รับรูป หรือคือใจซึ่งทำหน้าที่ใน การรับอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ อนุ คือ ตาม ปัสสนา คือ ดู สติ คือ ไม่ลืม ปัฏฐาน คือ การที่เวทนาเกิดดับ เมื่อ รวมกันเข้าจึงได้ความหมายที่ถูกต้องว่า “ไม่ลืมตามดูตาม พิจารณาตรงที่เวทนาเกิดดับอยู่” นั่นเอง

คำว่า เวทนา โดยพิสดารมี 119 ประการ ประกอบด้วย ทุกขเวทนา หรือ โทมนัสเวทนา 2 ประการ สุขเวทนา หรือ โสมนัสเวทนา 62 ประการ อุเบกขาเวทนา 55 ประการ เวทนาโดยพิสดารทั้ง 119 ประการนี้ ไม่สามารถนำมาเป็นองค์แห่งการภาวนาได้ การเรียนรู้ไว้ก็เพื่อประดับความรู้เท่านั้น แต่เมื่อว่าโดยย่อมี 3 ประการ คือ ความยินดี หรือ สุขเวทนา ความยินร้าย หรือ ทุกขเวทนา และความวางเฉย หรือ อุเบกขาเวทนา

การที่เวทนาทั้ง 3 ประการนี้เกิดขึ้นมาเรียกว่าปฏิฐาน ในการดูการพิจารณานั้น อย่าไปดูไปพิจารณาตรงที่รูปกาย ภายนอก อัดตาไม่มีที่รูปกาย หมายความว่า อัดตามิได้ เกิดที่รูป แต่เกิดที่นาม คือ ที่ใจอัดตาเองก็เป็นนาม เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จงดูจงพิจารณาตรงที่นาม 2 ประการ คือ ที่เวทนา (ความรู้สึก) และที่มโนวิญญาณ (ใจรู้) นี้ เวทนาเจตสิกและมโนวิญญาณทั้งสองนี้เกิดในวิถิจิตเดียวกัน จะดูที่เวทนา หรือที่จิตก็ได้ หากว่าเห็นเวทนาและมโนวิญญาณแล้ว ให้พิจารณาว่ามีใช่ตัวตน เป็นอนัตตา บังคับบัญชาไม่ได้ การปฏิบัติต่อเนื่องอย่างนี้เป็น เหตุให้ตัดทำลาย อัดตาลงไปได้ เมื่ออัดตาดับไปแล้ว วิจิกิจฉา (ความเชื่อผิด) ก็จะดับตาม

คำว่า มิจฉาทิฐิ อัตตทิฐิ สักกายทิฐิ ทั้ง 3 ประการนี้รวมเรียกว่า อัตตา เมื่อแยกศัพท์ออกแล้ว มีความหมายดังนี้ มิจฉา แปลว่า ผิด ทิฐิ แปลว่า เห็น อัตตา แปลว่า ตัวตน รวมแล้วจึงหมายความว่า มีความเห็นผิดว่าเป็นตัวตน สักกายะ แปลว่า “การยึดถือในปรมาัตถธรรม อันได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม” ทิฐิ แปลว่า เห็น สักกายทิฐิ จึงหมายถึง “การยึดถือเอาปรมาัตถธรรม คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และใจรู้ดิน น้ำ ไฟ ลม ว่าเป็นตัวตน เป็นของตน”

ทิฐินี้ว่าโดยพิสดารมี 62 ประการ แต่หากว่าโดยสังเขป ก็คือ อัตตาเพียงประการเดียว หากอัตตาดับแล้ว ทิฐิทั้ง 62 ประการ ก็เป็นอันดับลงไปด้วย ผู้ที่เห็นว่ามีชีวิตตัวตนก็คือ สัมมาทิฐิ เรียกว่า วิปัสสนา ผู้ที่พิจารณาว่ามีชีวิตตัวตน เป็นอนัตตา ก็คือ สัมมาสังกัปปะ เรียกว่า ภาวนา ผู้ที่ตัดทำลายกิเลสได้ก็คือ มรรคญาณ ผู้ที่รับเสวยความไม่มีตัวตน ก็คือ ผลญาณ การปฏิบัติในลักษณะอย่างนี้ เรียกว่า “การปฏิบัติตามหลักที่ถูกต้องแห่งเวทนานุปัสสนาสติปัญญาปรมาตถ์”

4. ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา

คำว่า “ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา” เมื่อวิเคราะห์ตามคำศัพท์แล้ว มีความหมายดังนี้ ธัมมะ คือ รูป จิต และเจตสิก อนุ แปลว่า ตาม ปัสสนา แปลว่า ดู สติ แปลว่า

ไม่ลืมนะ ปฏิฐาน แปลว่า ที่รูป จิต และเจตสิก เกิดดับอยู่ เมื่อรวมกันเข้าจึงได้ความหมายที่ถูกต้องว่า “**ไม่ลืมนตามดูตามพิจารณา รูป จิต และเจตสิกที่เกิดดับอยู่**” หมายความว่าอย่าลืมนตามดู ตามพิจารณารูปธาตุ ซึ่งเป็น ดิน น้ำ ไฟ ลม และนามธาตุ ซึ่งเป็น มโนวิญญาณ หรือ ใจรู้ และเจตสิกซึ่งคืออารมณ์ ความรู้สึก อันเป็นธรรมชาติที่เกิดดับบังคับไม่ได้ เป็นอนัตตานั้นเอง การปฏิบัติในลักษณะอย่างนี้เรียกว่า “การปฏิบัติตามหลักที่ถูกต้องแห่งธัมมานุปัสสนาสติปฏิฐานปรมาตม์” ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า สัพเพ ธัมมา อนัตตา สัพเพ ธัมมา ธรรมทั้งหลายทั้งปวง กล่าวคือ รูป จิต และเจตสิก อนัตตา – เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน บังคับบัญชาไม่ได้ ธรรมข้อนี้เป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา ผู้ใดเห็นผิดไปจากนี้จะไม่เรียกว่า เป็นชาวพุทธ

อีกนัยหนึ่ง การที่รูป จิต เจตสิก ทั้ง 3 ประการนี้ ยังมีการปรุงแต่งด้วยอำนาจของกิเลสอยู่ เรียกว่า เป็นสังขตธาตุโลกียะ เป็นของอัตตา แต่เมื่อการเจริญปัญญา มรรค 2 ประการได้ผล คือ พิจารณาเห็น รูป จิต และเจตสิก เป็นอนัตตาแล้ว รูป จิต และเจตสิก ก็ก้าวสู่ความเป็นอสังขตธาตุโลกุตระ คือ ไม่ปรุงแต่งอีกต่อไปซึ่งหมายถึง การเข้าถึงพระนิพพานนั่นเอง

เมื่อเห็น รูป จิต และเจตสิก เป็นอนัตตา ก็ถึงพระนิพพาน

การที่จะทำความเข้าใจธรรมะให้ถึงแก่นที่แท้จริง
ในเบื้องต้น ควรศึกษาวิเคราะห์ถึงรากศัพท์เพื่อให้เข้าใจ
ความหมายที่ถูกต้อง คำว่า รูป วิเคราะห์ศัพท์ได้ว่า
รูปปติติ รูปัง แปลว่า สิ่งที่แปรเปลี่ยนอยู่เสมอ เรียกว่า “รูป”
อันเป็นองค์ประกอบของธาตุ 4 มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่
เสมอ ธาตุทั้ง 4 ได้แก่ ธาตุดิน มีลักษณะ หนัก แข็ง
กระด้าง เบา อ่อน นุ่ม ธาตุน้ำ มีลักษณะ เอิบอาบ ซึม
ซบ แดกแยก เกาะกุม ธาตุไฟ มีลักษณะ เย็น ร้อน อุ่น
หนาว และธาตุลม ซึ่งมีลักษณะ เจ็บ ปวด เต็น ตอด
เหน็บชาน โยกคลอน ไหว นิ่ง ธาตุทั้ง 4 นี้ ต่างก็เกิด
ดับแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา

คำว่า จิต มีวิเคราะห์ว่า จินเตตตี จิตตัง จินเตติ
ย่อมคิดในอารมณ์ อิติ เพราะคิดในอารมณ์ อย่างนี้ จิตตัง
จึงได้ชื่อว่า “จิต” ดังนั้นจิตก็คือ สิ่งที่มีธรรมชาติที่คิดใน
อารมณ์ คำว่า เจตสิก มีวิเคราะห์ว่า เจตลিনিยุตตัง เจตสิกัง
สิ่งที่มีธรรมชาติกระตุ้นจิต เรียกว่า “เจตสิก”

คำว่า นิพพาน มีวิเคราะห์ว่า อนิจจัง ทุกขัง นิกขมตีติ นิพพานัง อนิจจัง - ความเกิดดับ ทุกขัง - ความทุกข์ลำบาก นิกขมตี - ออกไปแล้ว อิติ - เพราะความเกิดดับและความทุกข์ออกไปแล้วนั้นแหละ จึงชื่อว่า **“นิพพาน”** ดังนั้น นิพพาน ก็คือ การที่ความเกิดดับและความทุกข์ผ่านพ้นไปแล้ว เป็นสภาวะที่ปราศจาก อนิจจัง และ ทุกขังนั่นเอง

ดังนั้น โดยแก่นแท้ของธรรมะแล้ว หากเห็น รูปจิต และเจตสิก เป็นอนัตตาก็เห็นพระนิพพาน อีกอย่างหนึ่ง หากเห็น กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอนัตตาก็เห็นธรรม เมื่อเห็นธรรม ก็เห็นพระนิพพาน

คำว่า นิพพาน ไม่มีเกิดดับ ไม่มีทุกข์ ไม่มีตัวตน อยู่เหนือเหตุเหนือผล เป็นอนัตตา เป็น สุนฺญตา อีกนัยหนึ่ง คำว่า นิพพาน มีวิเคราะห์ว่า วานตฺถหา นิกขมตีติ นิพพานัง วานตฺถหา - ตฺถหา 3 ประการ ที่สับเปลี่ยนกันทำงานอยู่นั้น นิกขมตี - หลุดร่อนไปแล้ว อิติ เพราะ ตฺถหา 3 ประการที่สับเปลี่ยนกันทำงานอยู่นั้น หลุดร่อนไปแล้วนั่นเอง นิพพานัง จึงได้ชื่อว่า **“นิพพาน”**

โถภะ มานะ ทิฐิ กิเลส 3 ประการนี้ คือ ตฺถหา และแบ่งออกได้เป็น 2 คู่ คือ

1. อุตตทิลลิกกับโลภะคู่หนึ่ง

2. มานะกับโลภะคู่หนึ่ง

การทำงานของตัณหาคู่แรกเป็นดังนี้ โลภะ คือ ความอยากได้ อุตตทิลลิก คือ เห็นว่ามีกู เมื่อรวมกันแล้วจึงหมายถึง ความอยากได้โลกียสมบัติทั้งหมดเป็นของกู เช่น ความเห็นว่ามีตัวกู มีของกู มีแขนกู มีขากู เป็นต้น สิ่งดังกล่าวนี้ เป็นของภายใน ส่วนของภายนอก ก็เช่น มีลูกกู มีสามีกู ภรรยากู นี่แหละความเห็นว่ามีกู ที่เป็นการทำงานร่วมกันของโลภะกับทิลลิก อีกคู่หนึ่ง คือ โลภะกับมานะ โลภะ คือ ความอยากได้ในโลกียะทั้งหมด มานะ คือ กูมี เป็นความยึดถือ เช่น กูมีทรัพย์สมบัติ กูมีฐานะ กูมีตำแหน่ง กูมีการศึกษา เป็นต้น ตัณหาสองคู่ คือ มีกูกับ กูมี สลับเปลี่ยนกันทำงาน สร้างโลกขึ้นมา การหลุดพ้นไปจากตัณหา 2 คู่ดังกล่าวนี้ เรียกว่า “นิพพาน” การที่ตัณหา 2 คู่นี้สลับเปลี่ยนกันทำงานอยู่นั้น หากถามว่าการสลับเปลี่ยนกันทำงานเกิดขึ้นที่ใด คำตอบก็คือ

1. อุตตทิลลิกกับโลภะสลับเปลี่ยนกันทำงาน โดยทำให้ตายเกิด หมุนเวียนอยู่ในอบายภูมิ 4 และภูมิมนุษย์ 1 รวม 5 ภพภูมิ

2. มานะกับโลภะ สลับเปลี่ยนกันทำงาน โดยทำให้ตายเกิด หมุนเวียนอยู่ในเทวดา 6 ชั้น รูปพรหม 11 ชั้น และอรุปรหม 4 ชั้น รวม 21 ภพภูมิ

หากว่าออกจากตณหา 2 คู่นี้ได้ ก็หมายความว่า
สามารถหลุดพ้นจากโลกแห่งการตายเกิดทั้ง 26 ภพภูมิ
แล้วบรรลุถึงนิพพานได้ คำว่า นิพพานนี้ เป็นอนัตตา
สัมมาทิฐิ หรือ วิปัสสนา เห็นอนัตตา ณ เวลาใด นิพพาน
ก็เกิดขึ้นมา ณ เวลานั้น

โดยแก่นแท้ของธรรมะแล้ว
หากเห็นรูป จิต และเจตสิก เป็นอนัตตา
ก็เห็นพระนิพพาน
... อีกอย่างหนึ่ง
หากเห็นกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน
จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน
และเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นอนัตตา
ก็เห็นธรรม
เมื่อเห็นธรรมก็เห็นพระนิพพาน

2. สัมมัตถาน 4 ประการ คือ ความเพียรพยายามที่ถูกต้อง

ความเพียรพยายามที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมัตถาน
คำว่า สัมมัตถาน นี้ มี 4 ประการ

1. อุกุสลานัง ธัมมานัง ปหานาย วายาโม

อุกุสลานัง ธัมมานัง - อกุศลธรรมทั้งหลายที่เคยทำ
เคยประพฤตินมาแล้ว ปหานาย - เพื่อละให้ขาดนั้น วายาโม-
จงเพียรพยายาม

หมายความว่า บาปอกุศลทั้งหลายที่เคยทำ เคย
ประพฤตินมาแล้ว พยายามละให้ขาด พยายามวางให้ได้
อย่าไปคิด อย่าไปวิตกกังวล

2. อุกุสลานัง ธัมมานัง อนุปปาทาย วายาโม

อุกุสลานังธัมมานัง - อกุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เคย
ทำ ไม่เคยประพฤตินมาก่อน อนุปปาทาย - เพื่อมิให้เกิดขึ้น
มิให้มีขึ้นมานั้น วายาโม - จงเพียรพยายาม

หมายความว่า บาปอกุศลทั้งหลายที่ยังไม่เคยทำ
ไม่เคยประพฤตินมาก่อน จงเพียรพยายามเว้นให้ห่างไกล
อย่าคิด อย่าทำ

3. กุสลาณังธัมมานัง อุปปาทาย วายาโม

กุสลาณังธัมมานัง - กุศลใหม่ที่ยังไม่เคยได้ ไม่เคยกระทำมาก่อน อุปปาทาย - เพื่อให้เกิดขึ้น ให้มีขึ้น วายาโม - จงเพียรพยายาม

หมายความว่า กุศลใหม่ที่ยังไม่เคยทำ ไม่เคยประพฤติก่อน จงเพียรพยายามทำให้มีขึ้นให้เกิดขึ้นมาให้ได้

4. กุสลาณังธัมมานัง ภีโย ภาวนาย วายาโม

กุสลาณังธัมมานัง - กุศลเก่าที่เคยทำ เคยประพฤติก่อนแล้ว ภีโย ภาวนาย - เพื่อให้เจริญออกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้นไป วายาโม - จงเพียรพยายาม

หมายความว่า กุศลเก่าที่เคยทำ เคยประพฤติก่อนแล้ว จงเพียรพยายามประคับประคองรักษาไว้อย่าให้เสื่อม

สัมมัตถ์ปธาน 4 : อธิบาย

1. อกุศลเก่าเพียรละ

คำว่า อกุศล หมายถึง จิตอกุศลทั้งหลาย หมู่สัตว์ทั้งเทวดา และมนุษย์ ทุกคนเคยประพฤติก่อน เคยประกอบอกุศลมาด้วยกันแล้วทั้งนั้น ไม่มีอกุศลใดเลยที่ไม่เคยกระทำมาก่อน จิตอกุศลเหล่านี้ประกอบด้วย

1. โลภจิต คือ จิตที่ประกอบด้วยโลภะ 8 ดวง

2. โทสจิต คือ จิตที่ประกอบด้วยโทสะ 2 ดวง

3. โมหจิต คือ จิตที่ประกอบด้วยโมหะ 2 ดวง

อกุศลจิตทั้ง 12 ดวงนี้ ไม่มีใครเลยที่ไม่เคยประพฤติ ไม่เคยทำ หรือไม่เคยมีมาก่อน สิ่งที่เคยทำมาแล้วนี้ให้ พยายามละเสียให้ได้ อย่าคิด อย่าพูด อย่ากระทำอีกต่อไป

2. อกุศลที่ไม่เคยทำ พยายามหลีกเลี่ยงให้ไกล อย่าคิด อย่าทำ การเพียรระมัดระวังและหลีกเลี่ยง หรือ ป้องกันมิให้อกุศลใหม่เกิดขึ้นมาได้อีกนั้น ถือว่าเป็นหน้าที่ที่จำเป็นจะต้องเพียรพยายามทำให้ต่อเนื่อง

3. กุศลใหม่เพียรทำให้เกิด

คำว่า “กุศลใหม่” หมายถึง โลกุตรรกุศลจิต คือ มรรค 4 ผล 4 ในวิภูสสงสารอันยาวนานที่ได้ตายเกิด ๆ มาอย่างต่อเนื่องทุกภพทุกชาติ นั้น เราไม่เคยได้ ไม่เคยพบ ไม่เคยเห็นกุศลเช่นว่ามาก่อนเลย มาบัดนี้เราได้มีโอกาสเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนาแล้ว ก็เรียกว่า กุศลเก่าได้หนุนส่งให้มาพบปัญญา “สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ” หรือ “วิปัสสนาภาวนา” ซึ่งหมายถึงว่า เราได้มาพบเหตุที่จะก่อให้เกิดโลกุตรรกุศลจิต หรือมรรคผลนิพพานแล้วนั่นเอง ในเมื่อได้มาประสบพบเจออย่างนี้แล้ว กุศลใหม่ที่ยังไม่เคย

ทำ ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนเลยนี้ จงพากเพียรทำให้เกิดขึ้นมาให้ได้

4. กุศลเก่า จงเพียรพยายามรักษาอย่าให้เสื่อม

คำว่า กุศลเก่า หมายถึง การให้ทาน การบริจาคทาน ที่เราเคยกระทำมาแล้วก่อนหน้านี้ ความดีที่เคยทำมาแล้วทั้งหมด เรียกว่า “กุศลเก่า” เพราะมีการให้การบริจาคมาก่อนนั่นเอง เป็นเหตุให้เราได้กินดีอยู่ดี เพียบพร้อมไปด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคทั้งหลาย การให้การบริจาดังกล่าวนี้ ไม่มีชาติไหนเลยที่เราเกิดมาแล้ว ไม่เคยประพฤติ หรือ ไม่เคยทำมาก่อน ความดีที่เราเคยทำมาก่อนอย่างนี้ เรียกว่า “กุศลเก่า” จงเพียรพยายามรักษาไว้ให้คงอยู่อย่าให้เสื่อม ในส่วนของศีล ก็เป็นกุศลเก่าเช่นเดียวกัน จะมาเป็นมนุษย์โดยไม่มีศีลเลยนั้นเป็นไปได้ การที่เราได้มีโอกาสเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็เพราะศีลที่เราประพฤติมาในชาติก่อนนั้นแหละ เป็นเหตุ กุศลเก่าอันนี้ จงเพียรพยายามรักษาไว้ให้มั่นคง อย่าให้เสื่อม สมณะทั้ง 40 ประการ ก็เป็นกุศลเก่าเช่นกัน เหล่าสัตว์ล้วนเคยเจริญสมณะจนไปบังเกิด ในชั้นรูปพรหมและอรุปรหม มาด้วยกันแล้วทั้งสิ้น สมณะนี้ก็เป็นกุศลเก่าที่ต้องเพียรพยายามรักษาไว้

ทาน ศีล และสมณะ เรียกว่า เป็นกุศลเก่าทั้งสิ้น กุศลเก่านี้ จงเพียรพยายามรักษาไว้ให้ดีอย่าให้เสื่อม เพราะเหตุใด

จึงว่าจงรักษาอย่าให้เสื่อม ก็เพราะหากว่า เรายังไม่ได้กุศลใหม่คือมรรคผล ก็ยังสามารถพึ่งพาอาศัยกุศลเก่าเหล่านี้ ก่อหนุนส่งให้ไปเกิดในสุคติภูมิ จะเป็นมนุษย์ หรือ เทวดาก็เป็นมนุษย์ หรือ เทวดา ที่มีความอุดมสมบูรณ์มีกินมีใช้อย่างเพียงพอ หากเราสามารถที่จะให้กุศลใหม่ คือ มรรคใดมรรคหนึ่งเกิดขึ้นมาแล้ว ต่อแต่นั้นไป ก็เป็นการทิ้งกุศลเก่าแล้วรับส่วยผลแห่งกุศลใหม่ เช่น นางวิสาขา บริจาคทรัพย์ 180 ล้านกหาปณะ สร้างวัดบุปผารามมหาวิหาร นางทิ้งกุศลเก่านี้ไว้เบื้องหลัง แล้วรับเอากุศลใหม่ คือ ความเป็นพระอริยเจ้าชั้นโสดาบัน ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อนาถปิณฑิกเศรษฐีบริจาคทรัพย์ 450 ล้านกหาปณะ สร้างวัดเชตวันถวายพระพุทธองค์ แต่ท่านก็ทิ้งกุศลเก่านี้ แล้วนำกุศลใหม่ คือ ความเป็นพระอริยเจ้า ชั้นโสดาบัน แล้วไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นยามา

เราทั้งหลายก็เช่นกัน หากสามารถทำกุศลใหม่กล่าวคือ โสดาปัตติมรรคหรือสกทาคามิมรรค ให้บังเกิดขึ้นแล้ว กามาวจรกุศล อันเป็นเหตุนำส่งให้ไปเกิดในมนุษย์ก็ขาดไป มีแต่กุศลใหม่ที่จะนำไปเกิดในสวรรค์ 6 ชั้นรูปพรหม 11 ชั้น และอรุปรหม 4 ชั้นเท่านั้นเอง หรือหากว่าได้กุศลใหม่คือ อนาคามิมรรค กุศลเก่าที่นำไปเกิดในกามาวจรภูมิ 7 คือ เทวดา 6 ชั้น และภูมิมนุษย์ก็ขาดไป หรือไม่มีแล้ว รูปกุศลที่จะนำส่งให้ไปเกิดเป็นรูปพรหมก็ไม่มี อรูปกุศลที่

จะนำส่งให้ไปเกิดเป็นอรุปรพรม 4 ก็ไม่มี เรียกว่า รับผล (อนาคามีผล) แล้วไปเกิดในพรหมโลกชั้นใดชั้นหนึ่งในชั้น สุทธาวาสทั้ง 5

หากสามารถทำกุศลใหม่ คือ อรหัตตมรรคให้เกิดขึ้นมาได้ก็จะเป็นการสลัดทิ้งโลกียกุศลทั้ง 17 ดวง กล่าวคือ กามาจรกุศล 8 ดวง ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นมนุษย์ รูปาวจรกุศล 5 ดวง ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นรูปพรหม และอรูปรวจรกุศล 4 ดวง ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นอรุปรพรม ก็จะไม่ล้นหมดสิ้นไป เรียกว่า ทิ้งกำเนิดแห่งมนุษย์ เทวดา และพรหม แล้วเสวยอนุปาติเสสนิพพาน ดังเช่นพระพุทธรองค์ พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระเขมาเถรี เป็นต้น

3. อิทธิบาท 4 ประการ คือเท่าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย

ฐานแห่งความสำเร็จ หรือ เท่าที่พาก้าวเดินไปถึงความสุดยอด เรียกว่า “อิทธิบาท” มี 4 ประการ ซึ่งประกอบด้วย

1. **ฉันทิทธิบาทะ** แยกศัพท์ออกได้ดังนี้ ฉันทะ คือ ความต้องการ อิทธิ คือ สุดยอดหรือสำเร็จ ปาทะ คือ เท่าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ความต้องการสุดยอดเป็นเท่าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย

สิ่งที่เป็นยอดแห่งความปรารถนา เรียกว่า สิ่งสุดยอด สิ่งสุดยอดที่สูงกว่าอบายภูมิจึง คือ ความเป็นมนุษย์ สิ่งสุดยอดที่สูงกว่ามนุษย์คือความเป็นเทวดา สิ่งสุดยอดที่สูงกว่าเทวดาคือความเป็นพรหม สิ่งสุดยอดที่สูงกว่าพรหม คือ พระนิพพาน พระนิพพานนี้เป็นภาวะที่ว่างจากการตายเกิด เป็นสุดยอดแห่งธรรมทั้งปวง เพราะฉะนั้นคำว่า ฉันทิทธิบาทะ จึงหมายถึง ความต้องการสุดยอด อันแน่แน่วที่มุ่งตรงต่อจุดหมายสูงสุด ซึ่งคือพระนิพพานแล้วเพียรก้าวไปจนถึง

2. วิริยทธิปาทะ แยกศัพท์ได้ดังนี้ วิริยะ คือ ความเพียร อิทธิ คือ สุดยอด ปาทะ คือ เท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย เมื่อรวมกันจึงหมายถึงความเพียรสุดยอด เป็นเท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย

คำว่า ความเพียรสุดยอดเป็นเท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมายนั้น เป็นความเพียรชั้นยอด อันแน่วแน่ต่อจุดมุ่งหมาย มีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

1. แม้ว่าเลือดในอัตรภาพร่างกายนี้ จะเหือดแห้งไปก็ตาม หากไม่บรรลุนิพพาน จะไม่ยอมถอย ไม่ยอมละความเพียร

2. แม้ว่าเนื้อในอัตรภาพร่างกายนี้ จะหลุดลุ่ยไปก็ตาม หากไม่บรรลุนิพพาน จะไม่ยอมถอย ไม่ยอมละความเพียร

3. แม้ว่ากระดูกในอัตรภาพร่างกายนี้ จะแหลกละเอียดไปก็ตาม หากไม่บรรลุนิพพาน จะไม่ยอมถอย ไม่ยอมละความเพียร

4. แม้ว่าเส้นเอ็นในอัตรภาพร่างกายนี้ จะขาดไปก็ตาม หากไม่บรรลุนิพพาน จะไม่ยอมถอย ไม่ยอมละความเพียร

3. จิตตธิปาทะ แยกศัพท์ออกได้ดังนี้ จิตตะ คือ จิต อิทธิ คือ สุดยอด ปาทะ คือ เท้าที่พาก้าวเดินไป

จนถึงที่หมาย เมื่อรวมกันจึงหมายถึง **จิตสุดยอดเป็นเท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย**

จิตที่เป็นสุดยอด (สูงกว่า) ของอบายภูมิ 4 คือ จิตของมนุษย์ จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของมนุษย์ คือ จิตของเทวดา จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของเทวดา คือ จิตของรูปพรหม จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของรูปพรหม คือ จิตของอรูปพรหม จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของอรูปพรหม คือ จิตของพระโสดาบัน จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของพระโสดาบัน คือ จิตของพระสกทาคามี จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของพระสกทาคามี คือ จิตของพระอนาคามี จิตที่เป็นสุดยอดกว่าจิตของพระอนาคามี คือ จิตของพระอรหันต์ จิตของพระอรหันต์ที่เรียกว่า เป็นจิตสุดยอดนั้น ก็เพราะว่าเป็นจิตที่มีความบริสุทธิ์ผ่องแผ้ว เป็นอมตะ หลุดพ้นจากวิภวสงสารโดยสิ้นเชิงแล้วนั่นเอง

4. วิมังสทธิปาทะ แยกศัพท์ออกได้ดังนี้ วิมังสา คือ ปัญญา อิทธิ คือ สุดยอด ปาทะ คือ เท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย เมื่อรวมกันแล้วจึงหมายถึง **ปัญญาสุดยอดเป็นเท้าที่พาก้าวเดินไปจนถึงที่หมาย** คำว่า“ปัญญาสุดยอด” หมายถึงอรรถผลญาณ ที่พระพุทธองค์ ทรงตรัสรู้ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ อรรถผลญาณนี้ เป็นปัญญาสุดยอด ยอดเยี่ยมที่สุด และเหนือกว่าปัญญาทั้งปวง

4. อินทรีย์ 5 ประการ คือธรรมที่สูงส่งที่สุด เหนือจิตและเจตสิกทั้งปวง

ธรรมที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด โดยยิ่งใหญ่นเหนือจิตและเจตสิกทั้งปวง เรียกว่า อินทรีย์ มีอยู่ 5 ประการ ได้แก่

1. สัทอินทรีย์ คือความเชื่อที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด

คำว่า สัทอินทรีย์ มาจากคำว่า สัทธา คือ ความเชื่อ อินทรีย์ คือ สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในจิตและเจตสิกทั้งปวง เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ความเชื่อที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด ซึ่งหมายถึงธรรมศรัทธาโดยตรง คือ การเห็นอนัตตาแล้วเกิดความเชื่อขึ้นมา การประสพจริงแล้วเชื่ออย่างนี้ เรียกว่า สัทอินทรีย์ คือ ความเชื่อที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด ความเชื่อที่ยิ่งใหญ่ที่สุด สูงส่งที่สุดนี้ ประกอบด้วย

- ก. พุทธสัทธา เชื่อในพระพุทธเจ้า
- ข. ธัมมสัทธา เชื่อในพระธรรม
- ค. สังฆสัทธา เชื่อในพระสงฆ์
- ง. สीलสัทธา เชื่อในศีล

ความเชื่อ 4 ประการนี้รวมเรียกว่า ธรรมศรัทธา ซึ่งเป็นความเชื่อที่สูงส่งสุดยอดเหนือกว่าความเชื่อทั้งหลายทั้งปวง ด้วยเหตุนี้จึงได้ชื่อว่า สัทธินทรีย์ โดยทั่วไปแล้ว ความเชื่อมี 4 ประเภท เป็นความเชื่อเทียม 3 ประเภท และความเชื่อจริงแท้ 1 ประเภท ดังนี้

1.1 ความเชื่อตามเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ วงศ์ตระกูล หรือ ความเชื่อตามสิ่งที่บรรพบุรุษเคยนำปฏิบัติสืบต่อกันมาเรียกว่า กุลสัทธา คือ เชื่อตามวงศ์ตระกูล

1.2 ความเชื่อเพราะเกรงกลัว กลัวคนอื่นตำหนิ กลัวอำนาจอิทธิพล จึงต้องเชื่อตาม เรียกว่า ภยสัทธา คือ เพราะกลัวจึงต้องเชื่อ

1.3 ความเชื่อตามท้องถิ่น ภูมิภาค ประเทศ หรือ ตามโลก เรียกว่า เทสสัทธา คือ เชื่อตามท้องถิ่น

1.4 ส่วนการเห็นอนัตตาธรรมแล้วเชื่อ เรียกว่าธัมมสัทธา เป็นความเชื่อที่มั่นคง ไม่แปรเปลี่ยน เป็นโลกุตระเป็นของพระอรหันต์ เช่น พระโสดาบัน เป็นต้น

ความเชื่อ 3 ประการแรกเป็นความเชื่อเทียม ไม่มั่นคงถาวร แปรเปลี่ยนกลับไปมาได้ เป็นความเชื่อของปุถุชน เป็นเรื่องของโลกียะ เป็นเรื่องของโลก ส่วนความเชื่อประเภทที่ 4 เป็นความเชื่อจริงแท้ ที่ไม่แปรเปลี่ยนเป็นโลกุตระ

2. สตินทริย์ แยกออกได้เป็น 2 คำ ได้แก่ สติ คือ ความไม่ลืม และ อินทริย์ คือ สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในจิตและเจตสิกทั้งปวง เมื่อรวมกันแล้ว จึงมีความหมายว่า **ความไม่ลืมที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด**

คำว่า สตินทริย์ นี้ เกิดพร้อมกับสัมมาสังกัปปะ หรือการไม่ลืมพิจารณานั้นเอง จึงเรียกว่า “สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุด” ส่วนอนุสติ 10 ประการเป็นของบัญญัติเป็นโลกียะ เป็นสติที่กาฬเทวิลดาบส อาฬารดาบส และอุทกดาบส เคยประพฤติได้มานั่นเอง ไม่จัดเข้าในสตินทริย์ ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งในโพธิปักขิยธรรม อันเป็นปึกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้าพระนิพพาน

3. วิริยทริย์ มาจากคำว่า วิริยะ คือ ความเพียร อินทริย์ คือ สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในจิตและเจตสิกทั้งปวง เมื่อรวมกันจึงหมายถึง **ความเพียรที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในจิตและเจตสิกทั้งหลาย** ความเพียรในที่นี้มีลักษณะเหมือนกับความเพียรในอิทธิบาท 4 ที่กล่าวมาแล้ว เป็นความเพียรชนิดที่มุ่งมั่นทำจริงอย่างแน่วแน่ แม้เลือดจะแห้ง เนื้อจะหลุดลุ่ย กระดูกจะแตก และเส้นเอ็นจะขาดไปก็ตาม หากไม่บรรลุนิพพานจะไม่ยอมถอย จะไม่ละความเพียรอย่างเด็ดขาด

4. สมาธินทริย์ มาจากคำว่า สมาธิ คือ จิตตั้งมั่น อินทริย์ คือ สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในจิตและเจตสิกทั้งปวง

เมื่อรวมกันจึงหมายถึง **จิตใจที่จัดจ่อมั่นสูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดสมาธิในทรีย์ในที่นี้ มิใช่อุคคหสมาธิ หรือ อัปนาสมาธิที่กาฬเทวิลดาบส อาฬารดาบส และอุทกดาบส เคยประพาศได้มา เพราะว่าสมาธิที่ดาบสเหล่านี้เคยประพาศได้มานั้น เป็นสมาธิที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิด ไม่มั่นคงถาวรแปรเปลี่ยนได้ เป็นเพียง “สมาธิโลกิยะ” เท่านั้น ส่วนสมาธิในทรีย์เป็นสมาธิที่เกิดพร้อมกับอริยผลทั้ง 4 เรียกว่า “ผลสมาบัติ”**

อนึ่ง สมาธิในคำว่า ยัมพุทธเสฏฐัญญู ปรีวณณยี สุจิงนั้น เป็นสมาธิที่เกิดพร้อมกับบอณาคามิผลและอรหัตผล เพราะฉะนั้น สมาธิในทรีย์ จึงหมายถึงสมาธิที่จะก่อให้เกิดการตายเกิดได้อีก ไม่เกินหนึ่งชาติ และหลังจากนั้นก็ไม่ได้ตายไม่เกิดอีก จึงเรียกว่า **สมาธิที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในหมู่จิตและเจตสิกทั้งหลาย**

5. ปัญญาในทรีย์ มาจากคำว่า ปัญญา คือ ความรู้ในทรีย์ คือ สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดในหมู่จิตและเจตสิกทั้งปวง เมื่อรวมกันจึงหมายถึง **ปัญญาที่สูงส่งที่สุด ยิ่งใหญ่ที่สุดเหนือปัญญาทั้งหลายทั้งปวง**

คำว่า “ปัญญา” มี 2 ประเภท คือ โลภียปัญญา หรือปัญญาทางโลก และโลกุตระปัญญา หรือ ปัญญาทางธรรม

ซึ่งทำให้หลุดพ้นไปจากโลกแห่งการตายเกิด โลกีย์ปัญญา มี 3 ประเภท คือ

1. ปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิต ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา เรียกว่า “ปัญญาที่ประกอบด้วยกามาวจรกุศลจิต 4 ดวง”

2. ปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิต ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นรูปพรหม เรียกว่า “ปัญญาที่ประกอบด้วยรูปาวจรกุศลจิต 5 ดวง”

3. ปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิต ซึ่งเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นอรุปรหม เรียกว่า “ปัญญาที่ประกอบด้วยอรุปรวมจรกุศลจิต 4 ดวง”

โลกีย์ปัญญา 13 ดวงดังกล่าวนี้ เป็นปัญญาแห่งการตายเกิด ไม่มั่นคง แปรเปลี่ยนได้ และไม่นับเข้าในปัญญินทรีย์นี้ ส่วนปัญญินทรีย์ หมายถึง โลกุตระปัญญา ซึ่งเป็นปัญญา อันประกอบด้วยมรรค 4 ผล 4 กล่าวคือ

1. ปัญญาอันประกอบด้วยโสดาปัตติมรรค
2. ปัญญาอันประกอบด้วยโสดาปัตติผล
3. ปัญญาอันประกอบด้วยสกทาคามิมรรค
4. ปัญญาอันประกอบด้วยสกทาคามิผล
5. ปัญญาอันประกอบด้วยอนาคามิมรรค
6. ปัญญาอันประกอบด้วยอนาคามิผล

7. ปัญญาอันประกอบด้วยอหัตมรรค
8. ปัญญาอันประกอบด้วยอหัตผล

5. พละ 5 ประการ

คือจอมพลอันมีพลังอำนาจ เหนือจิตและเจตสิกทั้งปวง

พละคือ มหากำลังในระดับจอมพล พละนี้เป็นจอมพลที่มีพลังอำนาจเหนือจิตและเจตสิกทั้งหลายทั้งปวง มี 5 ประการ ได้แก่

1. **สัทธาพละ** ซึ่งมาจากคำว่า สัทธา คือ ความเชื่อ พละ คือ มหาพลังหรือจอมพล เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ความเชื่ออันเป็นจอมพลแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย เรียกว่า จอมพลศรัทธาหรือศรัทธาระดับจอมพล

สัทธาพละนี้ หมายถึง สัทธาเจตสิกที่ประกอบด้วย โลกุตรจิต 8 ดวง กล่าวคือ มรรค 4 และผล 4 สัทธาอันนี้ เป็นจอมพลแห่งความเชื่อทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งได้แก่ อัมมสัทธา อันประพฤติได้มาด้วยสัมมาปฏิบัติ เป็นศรัทธาที่ มั่นคง ไม่แปรเปลี่ยน เป็นของพระอรีย์เจ้า

2. **สติพละ** ซึ่งมาจากคำว่า สติ คือ ระลึกได้ไม่ลืม พละ คือ มหาพลังหรือจอมพล เมื่อรวมกันจึงหมายถึง สติอันเป็นจอมพลแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย เรียกว่า จอมพลสติ หรือสติระดับจอมพล

คำว่า สติ มี 2 ประเภท สติที่มาในอนุสติ 10 เป็นสติบัญญัติของอัตตา เปลี่ยนแปลงไปมาได้ ไม่มั่นคง

เป็นโลกียะ และไม่นับเข้าในสติพละ ส่วนสติพละนี้ เป็น สติระดับจอมพลที่ประกอบร่วมกับสัมมาสังกัปปะ ซึ่งคือ ความไม่ลืมพิจารณาอนัตตานั้นเอง

3. **วิริยพละ** ซึ่งมาจากคำว่า วิริยะ คือ ความเพียร พละ คือ มหาพลังหรือจอมพล เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ความเพียรอันเป็นจอมพลแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย เรียกว่า จอมพลความเพียร หรือความเพียรระดับจอมพล วิริยะพละมีความหมายเหมือนกับวิริยอินทรีย์ ที่กล่าวมาแล้ว ในเรื่องอินทรีย์ 5

4. **สมาธิพละ** ซึ่งมาจากคำว่า สมาธิ คือ จิตตั้งมั่น พละ คือ มหาพลังหรือจอมพล เมื่อรวมกันจึงหมายถึง สมาธิที่เป็นจอมพลแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย เรียกว่า จอมพลสมาธิ หรือสมาธิระดับจอมพลโปรดดูคำอธิบายในเรื่องสมาธิอินทรีย์

5. **ปัญญาพละ** มาจากคำว่า ปัญญา คือ ความรู้ พละ คือ มหาพลังหรือจอมพล เมื่อรวมกันจึงหมายถึง จอมพลความรู้หรือความรู้ระดับจอมพล ปัญญาพละนี้เป็น จอมพลแห่งจิตและเจตสิกทั้งหลาย หรือเป็นความรู้ ที่มี กำลังเหนือกว่า ความรู้ทั้งหลายทั้งปวง โปรดดูรายละเอียดในเรื่อง ปัญญาอินทรีย์ข้างต้น

6. โพชฌงค์ 7 ประการ

คือ องค์แห่งการ

ตรัสรู้มรรคผล

คำว่า “โพชฌงค์” คือองค์แห่งการตรัสรู้มรรคผล เครื่องมือแห่งการรู้แจ้งมรรคผล ในบาลียังมีคำที่ใช้แทนกัน อีกหลายศัพท์ เช่น โพธิมรรค – ทางแห่งการรู้แจ้ง, อริยพละ – พลังแห่งพระอริยเจ้า, อริยองค์ – หลักการปฏิบัติอันเป็นเหตุให้ก้าวสู่ความเป็นพระอริยเจ้า รวมเรียกว่า โพชฌงค์ และมี 7 ประการ คือ

1. สติสังขาทอ ซึ่งมาจากคำว่า สติ – ระลึกได้ไม่ลืม สังขาทอ – พิจารณา คำทั้งสองนี้เมื่อรวมกัน จึงหมายถึง “ไม่ลืมพิจารณา”

คำว่า “ไม่ลืมพิจารณา” นี้หากถามว่า ไม่ลืมพิจารณาอะไร? ก็ตอบได้ว่า ไม่ลืมพิจารณาความเป็นอนัตตาในรูปธาตุซึ่งคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่แสดงอาการโดยการเกิดขึ้นและดับไป ในจิตที่แสดงอาการโดยการเกิดขึ้นและดับไป และในเวทนาที่แสดงอาการโดยการเกิดขึ้นและดับไป เพราะฉะนั้น คำว่า สติสังขาทอ นี้ เป็นการไม่ลืมพิจารณา รูป จิต และเจตสิก ที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา

ว่าเป็นอนัตตา การทำเช่นนี้เป็นการพิจารณาว่างัตตา รับ
อนัตตานั้นเอง

2. ธัมมานัง วิจโย ซึ่งอธิบายตามรูปศัพท์ได้ว่า
ธัมมานัง - จิต เจตสิก รูป นิพพาน วิจโย - องค์แห่ง
อริยมรรคที่หนึ่งคือ สัมมาทสิฐิ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ
เมื่อรวมกันจึงหมายถึง สัมมาทสิฐิซึ่งเป็นผู้รู้อย่างแจ่มแจ้ง ว่า
ธรรมทั้งหลาย (จิต เจตสิก และรูป) เป็นอนัตตา

อีกนัยหนึ่ง ธัมมานังคือ พระไตรปิฎกอันประกอบด้วย
พระวินัย 21,000 พระธรรมขันธ์ พระสูตร 21,000 พระ
ธรรมขันธ์ พระอภิธรรม 42,000 พระธรรมขันธ์ รวมทั้งสิ้น
84,000 พระธรรมขันธ์นั้น เมื่อสรุปลงแล้วมีเพียงอนัตตา
ประการเดียว วิจโย คือ รู้แจ่มแจ้งอย่างนี้

3. วิริยสัมโพชฌังคะ ซึ่งมาจากคำว่าวิริยะ-ความ
เพียร สัมโพชณะ-การบรรลุมรรคผล อังคะ- เครื่องมือ เมื่อ
รวมกันจึงหมายความว่า ความเพียรเป็นเครื่องมือแห่งการ
บรรลุมรรคผล โปรดดูรายละเอียดใน วิริยอินทรีย์ ซึ่งได้กล่าว
มาแล้ว

4. ปีติสัมโพชฌังคะ มาจากคำว่า ปีติ - ความอิ่มใจ
สัมโพชณะ - การบรรลุมรรคผล อังคะ - เครื่องมือเมื่อ

รวมกัน จึงหมายความว่า ปิติเป็นเครื่องมือแห่งการบรรลุ
มรรคผล

คำว่า “ปิติ” นี้เกิดขึ้นได้สองลักษณะ คือ ในขณะที่
เจริญปัญญา มรรค 2 ประการอยู่นั้น หากมรรคญาณยังไม่
เกิด แต่ปิติเกิดขึ้นมาก่อนนี้เป็น ปิตีก่อนมรรค จัดเป็นปิติที่
เป็นอุปสรรค เป็นอันตราย ปิดกั้นการบรรลุ มรรคผล แต่หาก
มรรคญาณเกิดขึ้นก่อนแล้ว ปิติเกิดตาม จะจัดเป็นปิติหลัง
มรรค ซึ่งเป็นสิ่งดี

5. **ปัสสัทธิสัมโพชฌังคะ** ซึ่งมาจากคำว่า ปัสสัทธิ -
ความสงบเย็น สัมโพชณะ-การบรรลุ มรรคผล อังคะ-
เครื่องมือ หมายถึง ความสงบเย็นเป็นเครื่องมือแห่งการบรรลุ
มรรคผล ปัสสัทธิความสงบเย็นนี้ หากเกิดก่อนมรรคญาณ
เรียกว่า ปัสสัทธิหน้ามรรค และเป็นอุปสรรคที่กั้นขวาง
มรรคผล แต่หากเกิดขึ้นหลังมรรคญาณ เรียกว่า ปัสสัทธิ
หลังมรรค และเป็นสิ่งดี

6. **สมาธิสัมโพชฌังคะ** ซึ่งมาจากคำว่า สมาธิ -
ความตั้งมั่น สัมโพชฌังคะ - การบรรลุ มรรคผล อังคะ -
เครื่องมือ หมายถึง สมาธิอันเป็นเครื่องมือแห่งการบรรลุ
มรรคผล

คำว่า สมาธิ มี 2 ประเภท คือ โลกียสมาธิ และ โลกุตระสมาธิ โลกียสมาธินี้มี 3 ระดับ คือ บริกรรมสมาธิ อุคคหสมาธิ และอัปปนาสมาธิ เป็นสมาธิที่อาฬารดาบส และอุทกดาบส เคยประพฤติมาก่อน ซึ่งเป็นการฝึกจิตให้ จดจ่ออยู่ในอารมณ์เดียวจนจิตตั้งมั่นเกิดเป็นฌานขึ้นมา โลกียะสมาธินี้ เป็นสมาธิที่เปลี่ยนแปลงได้ ไม่นั่นคงและไม่ ทำให้พ้นจากวิภวสังสาร ส่วนสมาธิในโพชฌงค์เป็นสมาธิที่ ประกอบร่วมกับสัมมาสังกัปปะ เรียกว่า เป็นสมาธิของ อาจารย์มรรคอรियะ (ผู้เตรียมจะเป็นพระอรียเจ้า) เป็น จอมพลแห่งสมาธิทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า ยัมพุทธ เสฏโฐ ปรีวัฒนณีย สุจิง ซึ่งหมายถึงสมาธิ ที่ประกอบ ร่วมกับบอณาคามิผล อรหัตมรรค และอรหัตผลและเป็นสิ่ง ที่น่าสรรเสริญยิ่ง

7. อุเบกขาสัมโพชฌังคะ มาจากคำว่า อุเบกขา - วางเฉย สัมโพชณะ - การบรรลุมรรคผล อังคะ - เครื่องมือ เมื่อรวมกันจึงหมายถึง ความวางเฉยเป็นเครื่องมือแห่งการ บรรลุมรรคผล อุเบกขาอันเป็นเครื่องมือของพระอรียเจ้านี้ มี 3 ประเภท

1. อุเบกขาทุกขเวทนา ความวางเฉยในความทุกข์
2. อุเบกขาสุขเวทนา ความวางเฉยในความสุข

3. อุเบกขาเวทนา ความวางเฉยในอารมณ์ไม่สุข ไม่ทุกข์

คำว่า ทุกข์ นี้เป็นโทสเจตสิก เรียกว่า “ใจโทสะ” อดตา เป็นเหตุแห่งโทสะ โทสะเป็นเหตุแห่งทุกข์ หากว่าทุกข์หรือทุกข์เวทนาเกิดขึ้นมาเวลาใด จงพิจารณาว่าเป็นอนัตตา วางเหตุเสียในทันที ณ เวลานั้น

คำว่า สุข นี้เป็นโสมนัสที่ประกอบด้วยโลภะ สุขนี้มีโลภะเป็นเหตุ เมื่อสุขหรือสุขเวทนาเกิดขึ้นมาเวลาใด จงพิจารณาว่าเป็นอนัตตา วางเหตุเสียในทันที ณ เวลานั้น

คำว่า อุเบกขา หมายถึง อารมณ์ ความรู้สึกที่เป็นสุขก็มิใช่ เป็นทุกข์ก็มิใช่ หรือเรียกว่าอารมณ์เฉย หากว่าอุเบกขาเวทนานี้เกิดขึ้นมา ณ เวลาใด จงพิจารณาว่าเป็นอนัตตา วางเหตุเสียในทันที ในเวลานั้น

อนึ่ง คำว่า อุเบกขา ความวางเฉย หรือความว่างนี้ มีหลายประเภท กล่าวคือ

1. การที่สังขารคือ การปรุงแต่ง อนิจจัง คือ การเกิดดับ ทุกขัง คือความแปรปรวนเป็นทุกข์ เข้าถึงจุดเสียบเฉยว่าง สงบเย็นอยู่ และปัญญาที่รู้ถึงสภาวะอนัตตาที่เป็นปรมาตถ์อยู่อย่างนี้ เรียกว่า “สังขารุเบกขาญาณ” เป็นอุเบกขาของรองพระอริยเจ้า คือผู้กำลังเจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่

2. อุเบกขาของพระอริยเจ้าผู้กำลังเจริญมรรคขั้นสูงต่อไป

3. อุเบกขาของพระอริยเจ้าผู้เสวยผล คือ ผู้เข้าผลสมาบัติอยู่ อุเบกขาชนิดนี้ เรียกว่า “ผลสมาบัติ” และมีลักษณะ 4 ประการ

3.1 มีอยู่ (มีสภาวะปรมาัตถ์อยู่)

3.2 รู้้อยู่ (รู้สภาวะปรมาัตถ์อยู่)

3.3 เห็นอยู่ (เห็นสภาวะปรมาัตถ์อยู่)

3.4 เจียบสงบอยู่ (รูป จิต และเจตสิก เป็นอสังขตะ คือ ไม่ปรุงแต่ง ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงใดๆ เจียบเฉยอยู่)

อุเบกขาที่มีลักษณะ 4 ประการดังกล่าวนี้ เป็นการเสวยผลหรือการเข้าผลสมาบัติของพระอริยเจ้าประเภทปกติสามัญ คำว่า “ผลสมาบัติ” ประกอบด้วยศัพท์ 3 คำ ได้แก่ ผล – ใจผลทั้ง 4 ประการ สมะ – สงบเย็น อาปัตติ – บรรลุถึง เมื่อรวมกันจึงได้ความว่า “เข้าถึงใจผลทั้ง 4 ที่สงบเย็นอยู่” ส่วนผลสมาบัติประเภทพิเศษเรียกว่า “นิโรธสมาบัติ” ซึ่งมีลักษณะ 5 ประการ ดังนี้

1. ดับลมหายใจ

2. ดับวิญญาน

3. ดับเจตสิกและสัมผัสต่างๆ

4. ดับจิตสังขาร การนึกคิดปรุงแต่ง

5. ดับทุกขเวทนา สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เพราะฉะนั้น “นิโรธสมาบัติ” นี้ หมายถึงการที่ชั้นที่ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้งหมด เจียบ สงบเย็นอยู่ ผู้สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้นั้น มีพระอัครสาวกและพระมหาสาวกบางองค์เท่านั้น การเข้านิโรธสมาบัติแต่ละครั้ง สามารถเข้าได้นานที่สุดไม่เกิน 7 วัน

7. อริยมรรค 8 ประการ

คือ ทางเดินของพระอริยเจ้า

คำว่า อริยมรรค มีสองความหมายคือ “ทางเดินของพระอริยเจ้า หรือผู้เดินทางนี้จะได้เป็นพระอริยเจ้า” อริยมรรคจึงหมายถึงวิธีการปฏิบัติอันเป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลนิพพานนั่นเอง อริยมรรคมีองค์ประกอบ 8 ประการ คือ

1. **สัมมาทิฐิ** สัมมา – ถูกต้อง ทิฐิ – หลับตาเนื้อแล้ว เปิดตาปัญญา เห็นอยู่อย่างชัดเจน รวมเรียกว่า สัมมาทิฐิ มีบาลีว่า สัมมา ปัสสตีติ สัมมาทิฐิ สัมมา – ถูกต้อง ปัสสตีติ – ปิดตาเนื้อ เปิดตาปัญญาเห็นอยู่ อิติ – เพราะปิดตาเนื้อ เปิดตาปัญญา แล้วเห็นอยู่อย่างชัดเจนนั้น สัมมาทิฐิ – จึงได้ชื่อว่า “สัมมาทิฐิ” (เห็นสภาวะอนัตตา)

คำว่า สัมมาทิฐิ แปลว่าความเห็นถูกต้อง หากถามว่า “เห็นอะไรจึงเรียกว่าเห็นถูกต้อง” ก็ตอบได้ว่า อัตภาพร่างกายนี้เป็นองค์ประกอบของรูปธาตุและนามธาตุ รูปธาตุนั้นประกอบด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และ ธาตุลม ธาตุทั้งสี่เหล่านี้มีอาการเกิดดับและแปรเปลี่ยนไปมาเป็น เจ็บปวด หนาวร้อน หนักเบา ลั่นไหว ยุบพอง และเข้าออก อยู่เสมอ และนามธาตุ ซึ่งมี 2 ประการคือ วิญญาณและเวทนา วิญญาณ คือ ใจที่รู้สึกถึงอาการเกิดดับและแปรเปลี่ยนไปมาอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเกิดจากการทำงานของ

ธาตุทั้งสี่ เวทนา คือ ใจที่รับเอาอาการเหล่านี้มาเป็นอารมณ์ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยบ้าง รูป วิญญาณ และ เวทนา 3 ประการนี้ ไม่เพียงเกิดดับเป็นอนิจจังอยู่ตลอดเวลา การเกิดดับ ๆ เหล่านี้ไม่ดีเป็นความแปรปรวนที่เป็นทุกข์ สัมมาทิวฐิเห็นความเป็นจริงของ รูป วิญญาณ และ เวทนา เหล่านี้ว่า เป็นแต่เพียงสภาวะที่เกิดดับเท่านั้น บังคับบัญชาไม่ได้ มิใช่ตัวตน เป็นอนัตตา ไม่มีสิ่งใดเลยที่จะสามารถยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนได้

คำว่า สัมมาทิวฐิกับวิปัสสนาเป็นสิ่งเดียวกัน ผู้ที่เห็นนิพพาน ก็คือ สัมมาทิวฐิหรือวิปัสสนานี้เอง ทางเดินสู่นิพพานก็คือ อนัตตา หากไม่เห็นรูปนามเป็นอนัตตาก็ไม่เห็นทางเดินสู่นิพพาน หากไม่เห็นทางก็ไปไม่ได้ บุคคลผู้ไม่เห็นอนัตตาแล้วทำหน้าที่เป็นครูอาจารย์สอนคนอื่น โดยการฟัง การอ่าน หรือ การศึกษาจากหนังสือ แล้วมาบอกกล่าวอบรมสั่งสอน บุคคลผู้นี้เรียกว่า “คนตาบอดจูงคนตาบอด” ผู้ที่เห็นนิพพานก็คือสัมมาทิวฐินี้เอง ไม่มีธรรมอื่นนอกจากนี้ บุคคลผู้ใดเห็นว่านอกจากสัมมาทิวฐินี้แล้ว ยังมีสิ่งอื่นอยู่อีกที่เห็นนิพพาน บุคคลผู้นั้นเรียกว่า “คนมิจฉาทิวฐิ คือ หลับตาพูด” คำว่า มิจฉาทิวฐิ แปลว่าไม่เห็นอนัตตาอันเป็นทางเดินสู่นิพพาน แล้วเดินหลงกลับไปกลับมาเวียนว้ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร บุคคลผู้นี้เป็น “คนตาบอดหลงทาง”

2. สัมมาสังกัปปะ มีบาลีว่า “สัมมา สังกัปปเปติ จินเตตติ สัมมาสังกัปปो” สัมมา – ถูกต้อง สังกัปปเปติ – พิจารณาอยู่ จินเตตติ – คิดอยู่ อิติ – เพราะคิดถูกต้อง พิจารณาถูกต้องอย่างนี้ สัมมาสังกัปปะ – จึงได้ชื่อว่า “สัมมาสังกัปปะ” (พิจารณาสภาวะอนัตตาว่าเป็นอนัตตา)

คำว่า สัมมาสังกัปปะ แปลว่าพิจารณาถูกต้อง หากถามว่า “พิจารณาอะไร พิจารณาอย่างไรจึงชื่อว่า พิจารณาถูกต้อง?” คำว่าพิจารณาถูกต้องก็คือ การพิจารณา รุปรนามอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง หากว่ารูปธาตุ กล่าวคือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ธาตุใดแสดงอาการใดๆ ออกมา ณ เวลาใด สัมมาสังกัปปะก็ทำหน้าที่พิจารณาว่าเป็นอนัตตาในทันที ณ เวลานั้น หากว่านามธาตุ กล่าวคือ วิญญาณ (ใจรู้) เกิด ขึ้นมา ณ เวลาใด ก็พิจารณาว่าเป็นอนัตตาในทันที ณ เวลานั้น หากว่าเวทนาทั้ง 3 กล่าวคือ ทุกขเวทนา สุขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เวทนาใดๆ เหล่านี้เกิดขึ้นมา ณ เวลาใด สัมมาสังกัปปะก็พิจารณาว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน บังคับ บัญชาไม่ได้ ตามสภาวะความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย การทำงานของสัมมาสังกัปปะนี้เรียกว่า “การหาทางเดินสู่พระนิพพาน”

มรรคผลนิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่จริง หากปฏิบัติ ถูกหลักถูกทางก็สามารถเข้าถึงได้ หลักหรือวิธีการอันเป็น เหตุแห่งการบรรลุมรรคผลนิพพานคือ “หา เห็น ได้ เป็น”

หา สัมมาสังกัปปะเป็นผู้หา
 เห็น สัมมาทิจฺฐิเป็นผู้เห็น
 ได้ คือได้มรรคญาณ
 เป็น คือเป็นผลญาณ

“หาเป็นเหตุ เห็นเป็นผล เห็นเป็นเหตุ ได้เป็นผล
 ได้เป็นเหตุ เป็นเป็นผล”

หา เห็น ได้ เป็น ในคำ 4 คำนี้ การหากับการเห็น
 สำคัญที่สุด มีบาลีว่า “นิพพานัง มัคคตติ คเวสตีติ สัมมาทิจฺฐิ
 สัมมาสังกัปปะ” แปลว่า นิพพานัง – นิพพานที่สุขสงบเย็น
 มัคคตติ – เห็นทางไป คเวสตีติ – หาทางไป อิติ – เพราะหา
 และเห็นทางไปนิพพานอย่างนี้ สัมมาทิจฺฐิ สัมมาสังกัปปะ –
 จึงได้ชื่อว่า “สัมมาทิจฺฐิ สัมมาสังกัปปะ” หากมีการหาและ
 การเห็นอย่างนี้ การที่จะบรรลุถึงนิพพานเป็นเรื่องที่ไม่ยาก
 ธรรม 2 ประการนี้เรียกว่า “ปัญญาศาสนา หรือพุทธศาสนา”
 เป็นธรรมที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ คือ
 เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยพระองค์เอง โดย
 เห็นได้จากคำว่า สัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแปลว่า ทรงรู้เห็น
 ถูกต้อง ดังบาลีว่า สัมมา บัสนตี สัมพุทธตีติ สัมมาสัมพุทธโ
 แปลว่า สัมมา- ถูกต้อง บัสนตี -ทรงเห็น สัมพุทธตีติ - ทรงรู้
 อิติ -เพราะทรงเห็นทรงรู้ถูกต้องอย่างนี้ สัมมาสัมพุทธโ –

จึงได้ชื่อว่า สัมมาสัมพุทธะ คำว่า สัมมาในที่นี้หมายถึง ปัญญาบรรค 2 ประการ คือ “สัมมาทิวและสัมมาสังกัปปะ” นั่นเอง เพราะฉะนั้น คำว่าสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงแปลว่า ทรงรู้ เห็นด้วยสัมมาทิวและสัมมาสังกัปปะ

3. สัมมาวาจา การใช้คำพูดถูกต้อง หมายถึงการ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้อ การปฏิบัติทางวาจาทั้ง 4 ประการ ได้ถูกต้องอย่างนี้ เรียกว่า “สัมมาวาจา”

4. สัมมากัมมันตะ การงานถูกต้อง หมายถึงการ ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียน ไม่ลักทรัพย์ และไม่ประพฤตินอกกาม การปฏิบัติได้ถูกต้องในการงาน 3 ประการนี้ เรียกว่า “สัมมากัมมันตะ”

5. สัมมาอาชีวะ อาชีพถูกต้อง หมายถึงการ ประกอบอาชีพที่ไม่เกี่ยวข้องกับทุจริต 7 ประการ คือ กายทุจริต 3 และวจีทุจริต 4 สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและ สัมมาอาชีวะ 3 ประการนี้อยู่ในหมวด “ศีลสิกขา” ศีลสิกขานี้เป็นสมบัติของโลกเกิดมาพร้อมกับโลก ในอดีตเคยเป็นกฎหมายการปกครองของพระเจ้าจักรพรรดิในยุคแรก ๆ ของโลก แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกับสัมมาทิวและสัมมาสังกัปปะ จึงเรียกว่า “ปัญญาศาสนา (พุทธศาสนา)”

6. สัมมาวายามะ ความเพียรถูกต้อง หมายถึง การมีความเพียรพยายามถูกต้องในการรับผิดชอบงานหรือในการปฏิบัติงานนั่นเอง คำว่า สัมมาวายามะ มี 2 ประเภท คือ โลกียะและโลกุตระ สัมมาวายามะโลกียะ คือ ความเพียรในการรักษาศีลประการหนึ่ง ความเพียรในการปฏิบัติสมถะ 40 อย่างประการหนึ่ง ความเพียร 2 ประการนี้ เรียกว่า สัมมาวายามะโลกียะ เป็นความเพียรที่หมุ่นเวียนอยู่ในโลก มิใช่เป็นความเพียรที่จะทำให้หลุดพ้นไปจากวัฏสงสาร คำว่า สัมมาวายามะโลกุตระ คือ เพียรดูสภาวะปรมาัตถ์ของรูปนามที่เป็นอนัตตา และเพียรพิจารณาสภาวะปรมาัตถ์ของรูปนามที่เป็นอนัตตา สัมมาวายามะที่เป็นโลกุตระนี้แหละ คือ ความหมายของคำว่า “สัมมาวายามะ” ในอริยมรรคมีองค์ 8

7. สัมมาสติ คือการระลึกได้ถูกต้อง หมายถึงการไม่ลืม คำว่าสติ มี 2 ประเภท สติที่มาในพระสูตร เรียกว่า “สติบัญญัติ หรือ โวหารสติ” เป็นสติโลกียะที่กำหนดเพ่งเพื่อทำให้จิตยึดอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งและเป็นเหตุแห่งการไปเกิดเป็นรูปพรหมหรืออรูปรพรหม จึง “เป็นเพียงสติสิกขา” เท่านั้น ส่วนสติที่มาในอริยมรรคมีองค์ 8 เป็นสติที่เกิดหรือทำงานร่วมกับสัมมาสังกัปปะ คือไม่ลืมพิจารณา และเป็น “สติศาสนา” ซึ่งคือ สติของพระอริยเจ้านั่นเอง

8. **สัมมาสมาธิ** คือความตั้งมั่นถูกต้อง สมาธิอันถูกต้อง คำว่าสมาธิ มี 2 ประเภท คือ โลกียสมาธิกับ โลกุตระสมาธิ สมาธิ 3 ประการคือ บริกรรมสมาธิ อุคคหสมาธิ และอัปปนาสมาธิ เรียกว่า “โลกียสมาธิ” เป็น สมาธิบัญญัติที่ทำให้หมุนเวียนเกิดแก่เจ็บตายอยู่ในโลกโลกียสมาธินี้ เรียกว่า “สมาธิสิกขา” เป็นสมาธิที่อาภัสสรพรหมนำมาจากพรหมโลก เป็นสมบัติประจำโลก ไม่ทำให้พ้นจากวิภวสังสาร ส่วนโลกุตระสมาธินั้น คือสมาธิที่เกิดพร้อมหรือทำงานร่วมกับสัมมาทิฐิ และเรียกว่าสัมมาสมาธิ เป็นสมาธิที่นับเนื่องในโพธิปักขิยธรรม สัมมาสมาธิที่เกิดพร้อมหรือทำงานร่วมกับสัมมาทิฐินี้ เรียกว่า “สมาธิศาสนา”

คำว่า

“สัมมาทิฐิกับวิปัสสนาเป็นสิ่งเดียวกัน”

ผู้ที่เห็นนิพพานก็คือเห็นสัมมาทิฐิ

หรือวิปัสสนานี้เอง

ทางเดินสู่นิพพานก็คืออนัตตา

หากไม่เห็นรูปนามเป็นอนัตตา

ก็ไม่เห็นทางเดินสู่นิพพาน

หากไม่เห็นทางก็ไปไม่ได้

คำว่า “พระพุทธเจ้า”
ก็คือ เจ้าแห่งวิชา เจ้าแห่งปัญญา
การที่พระองค์ได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ
ก็เพราะทรงค้นพบวิชา
คือทรงพบปัญญานั้นเอง
เพราะฉะนั้น คำว่า “พุทธะ วิชา และปัญญา”
มีความหมายว่าเห็นถูกต้องเหมือนกัน
ซึ่งก็คือ “สัมมาทสิฐิ” นั้นเอง

ปัญญา 2 ระดับ

อริยมรรคมีองค์ 8 อันได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธินั้น สรุปได้เป็น “ปัญญา ศील สมาธิ” อริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เพราะมีปัญญา นำหน้านั้นแหละจึงเรียกว่า “มัชฌิมาปฏิปทา”

อนึ่ง คำว่า “ปัญญา” มี 2 ระดับ เป็นโลกียปัญญา ระดับหนึ่ง และโลกุตระปัญญาอีกระดับหนึ่ง ปัญญาที่เป็นโลกียะมี 3 ประเภท คือ

1. ปัญญาที่ประกอบด้วย กามาวจรกุศลจิตญาณ สัมปยุต 4 ดวง เรียกว่า “ปัญญาโลกียกามภูมิ” หมายถึงปัญญาที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสุคติภูมิทั้ง 7 คือ มนุษย์ 1 ชั้น และเทวดา 6 ชั้น

2. ปัญญาที่ประกอบด้วย รูปาวจรกุศลจิต หรือ รูปฌาน 4 เรียกว่า “ปัญญาโลกียรูปฌาน” หมายถึงปัญญาที่ประกอบอยู่กับรูปฌาน และเป็นเหตุให้ไปเกิดในรูปพรหม

3. ปัญญาอันประกอบด้วย อรูปาวจรกุศลจิต หรือ อรูปฌาน 4 เรียกว่า “ปัญญาโลกียอรูปรูปฌาน” หมายถึงปัญญาที่ประกอบอยู่กับอรูปรูปฌาน และเป็นเหตุให้ไปเกิดในอรูปรูปพรหม

กุศลจิตที่เป็นญาณสัมปยุตทั้ง 13 ดวง ดังกล่าวมานี้ เรียกว่า “โลกียปัญญา” และทำให้หมุ่นเวียนอยู่ใน วัฏสงสาร หรือโลกแห่งการตายเกิดนั่นเอง

ส่วนปัญญาที่ประกอบด้วยมรรคทั้ง 4 เรียกว่า “โลกุตระปัญญา” เป็นปัญญาที่ทำให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร หรือพ้นจากการตายเกิดนั่นเอง

ต่อไปนี้จะกล่าวแจกแจงลักษณะความแตกต่างของศีล และสมาธิ ที่ประกอบด้วยปัญญาและที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา

1. การที่ศีลอยู่ตามลำพังก็ดี การปฏิบัติโดยเอาศีล นำหน้า หรือการเน้นแต่เรื่องศีลอย่างเดียวก็น่าดี การปฏิบัติที่ใช้ศีลนำหน้าอย่างนี้ เรียกว่า “กามสุขัลลิกานุโยค” คือเป็นเหตุแห่งการเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา หรืออีกนัยหนึ่งคือ “เป็นเหตุให้ได้มาซึ่งการตายเกิดบ่อยๆ” นั่นเอง

2. การที่สมาธิอยู่ตามลำพังก็ดี การปฏิบัติโดยใช้สมาธิ นำหน้า หรือการปฏิบัติที่เน้นแต่สมาธิก็ดี การปฏิบัติที่ใช้สมาธินำหน้าอย่างนี้ เรียกว่า “อิตถกิลมัตถานุโยค” คือ การปฏิบัติที่ทำให้ตนเองได้รับแต่ความทุกข์ลำบากในลักษณะต่างๆ กันไป เช่น นั่งอยู่โดยไม่ลุก ยืนอยู่โดยไม่นั่ง หรือนั่งอยู่จนกระทั่งหญาอกบ่นศีรษะ หรือปลวกขึ้นตัว ไม่รับประทานอาหาร ไม่พูดจา ไม่ใส่เสื้อผ้า เดินบนถ่านไฟ นอนบนหนาม หน้าร้อนผิงไฟ หน้าหนาวแช่น้ำ การปฏิบัติ

อย่างนี้ เป็นการปฏิบัติที่เหนื่อยเปล่า หรือได้ความทุกข์เปล่าๆ แต่ไม่สามารถทำให้หลุดพ้นไปจากวัฏสงสาร

ดังนั้น การรักษาศีลเพียงอย่างเดียว เรียกว่า “กามสุขัลลิกานุโยค” การฝึกสมาธิเพียงอย่างเดียว หรือการปฏิบัติที่เน้นแต่สมาธิ เรียกว่า “อัสตทกิลมัตถานุโยค” ศีลและสมาธิทั้ง 2 ประการนี้เป็นของประจำโลก เกิดขึ้นมาพร้อมกับโลก เรียกว่า “ศีลสิกขาและสมาธิสิกขา” และยังไม่จัดว่าเป็นพระพุทธศาสนา แต่เมื่อมาอยู่ร่วมกับปัญญา โดยมีปัญญานำหน้านั้นแหละจึงได้ชื่อว่า “ศีล ศาสนาและสมาธิ ศาสนา” หรือเรียกว่า “เป็นพระพุทธศาสนา” รวมความว่าการที่ปัญญารวบผนวกเอาศีลและสมาธิเข้ามาเป็นหนึ่งเดียว หรือการที่ศีลและสมาธิมีปัญญากำกับนั่นเอง ก็เรียกว่า “พระพุทธศาสนา”

3. ปัญญา 2 ประการ คือ สัมมาทิฐิ - ความเห็นถูกต้อง สัมมาสังกัปปะ - ความพิจารณาถูกต้อง รวมเรียกว่า “พระพุทธศาสนา” ลำพังปัญญา 2 ประการนี้ ก็เรียกว่า พระพุทธศาสนา และในเมื่อมีศีลและสมาธิมาร่วมด้วย ก็จึงเรียกว่า พระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะปัญญาดังกล่าวเป็นปัญญาที่เกิดมาพร้อมกับพระพุทธเจ้าหรือค้นพบโดยพระพุทธเจ้า คำว่าพระพุทธเจ้า ก็คือ เจ้าแห่งวิชา เจ้าแห่งปัญญา การที่พระองค์ได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธะก็เพราะทรงค้นพบวิชาคือทรงพบปัญญานั้นเอง

เพราะฉะนั้น คำว่า “พุทธะ วิชา และปัญญา” มีความหมายว่าเห็นถูกต้องเหมือนกัน ซึ่งก็คือ “สัมมาทิฐิ” นั่นเอง พระพุทธเจ้าตรัสแก่สุภัททปริพาชกก่อนปรินิพพานว่า “สัมมา วิหาระเยยุง อสฺสญฺญโณ โลโก อรหันฺเตหิ” แปลว่า หากผู้คนยังอยู่ด้วยสัมมาทิฐิ โลกนี้ย่อมไม่ว่างจากพระอรหันต์ หากพิจารณาตามพระพุทธพจน์นี้ให้ดี จะเข้าใจความจริงว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง เพราะคำว่า “สัมมา-ถูกต้อง” ในที่นี้ก็คือ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะนั่นเอง หากปฏิบัติโดยใช้ สัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะนำหน้าศีลและสมาธิแล้ว โลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ผู้ที่เห็นแตกต่างไปจากนี้ เป็นผู้ที่เกิดความเข้าใจผิดในไวยากรณ์ของภาษาบาลีนั่นเอง

คำว่า พุทธะ วิชา ปัญญา หรือสัมมาทิฐิ มีความสำคัญยิ่ง ดังเห็นได้ชัดเจนมากจากการบำเพ็ญทุกรกิริยาของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงบำเพ็ญอย่างเข้มข้นที่สุดตลอดระยะเวลา 5 ปี 10 เดือน โดยไม่ประสบผลสำเร็จเลย แต่กลับทรงประสบผลสำเร็จอย่างสูงสุดได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เมื่อทรงได้ค้นพบปัญญาสัมมาทิฐินี้ พระสารีบุตรเมื่อมีโอกาสได้พบพระอัสสชิเถระและได้ฟังธรรม ก็เกิดปัญญาสัมมาทิฐิ บรรลุเป็นพระโสดาบันในทันที พระอริยเจ้าที่เป็นตัวอย่างในเรื่องนี้มีมากมาย เช่น พระพาหิยะ ทารุจิริยะ พระองค์ลีมาล สันตติมหาอำมาตย์ เป็นต้น

สรุป

ปึกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้านิพพาน ที่เรียกว่า “โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ” นั้น เป็นธรรมที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นเครื่องมืออันเป็นเหตุแห่งการตัดกิเลส แล้วก้าวสู่การบรรลุมรรคผลนิพพาน กล่าวโดยสรุป โพธิปักขิยธรรมประกอบด้วย “ปัญญา 5 สติ 8 วิริยะ 9 สมาธิ 4 ศรัทธา 2 ฉันทะ 1 จิต 1 วิตก 1 ปิติ 1 บัณฑิติ 1 อุเบกขา 1 สัมมาวาจา 1 สัมมากัมมันตะ 1 สัมมาอาชีวะ 1” รวม 37 ประการ

โพธิปักขิยธรรมดังกล่าวมานี้จะเป็นเครื่องชี้บอกให้ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ได้เห็นและเข้าใจอย่างถูกต้อง ในเรื่องพระพุทธานุศาสน์และการปฏิบัติธรรม เพราะในโพธิปักขิยธรรมได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ปัญญาคืออะไรและทำงานอย่างไร สติคืออะไรและทำงานอย่างไร วิริยะคืออะไรและทำงานอย่างไร” เป็นต้น การเข้าใจหลักการได้ถูกต้อง เป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติที่ถูกต้อง การได้ที่ถูกต้อง และการเป็นที่ถูกต้องก็จะเกิดตามมา

คำอนุโมทนา

เอตตาวตฺตา จะ อัมเหหิ ปุญฺญสัมปัตตัง สัพพมนุสฺสา
อนุโมทนต์ุฯ

- เอตตาวตฺตา จะ - ด้วยการเขียนหนังสือ
โพธิปักขิยธรรมปึกธรรม
พระอริยเจ้าบิณฑเข้าพระนิพพาน เล่มนี้
- อัมเหหิ - ข้าพเจ้าหลวงพ่อดี วิจิตต์ธัมมะ
- ปุญฺญสัมปัตตัง - ได้ประสบบุญกุศลอันใดแล้ว
- สัพพมนุสฺสา - ขอมนุษย์ทุกคน
- อนุโมทนต์ุฯ - จงอนุโมทนาแสดงสาธุการ
โดยถ้วนหน้ากันเทอญ ฯ

หลวงพ่อดี วิจิตต์ธัมมะ

สำนักวิปัสสนาภาวนาอนันตาราม

ตำบลเมืองนะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

โพธิปักขิยธรรม 37 ประการ
ปักขมพระอรียเจ้า
บินเข้าพระนิพพาน

ภาคผนวก

ประวัติ
หลวงพ่อดี วิจิตต์ธัมมะ
หรือ ราชวังสะ (ภาษาไทย)

ชาติภูมิ

เดิมชื่อ โยย ต่อมาได้ชื่อว่า จเรดี บิดาชื่อ นายแกง มารดาชื่อ นางทอน นามสกุล กอนเจิง เกิดเมื่อจุลศักราช 1284 ตรงกับ พ.ศ. 2466 ณ บ้านฮายแสง ตำบลหินแฮ่ อำเภอเมืองหนอง จังหวัดต่องกี ในรัฐน่านตอนใต้ หลังการคลอດใหม่ ๆ ทั้งแม่และลูกไม่สมบูรณั้ก จึงเกิดอาการเจ็บป่วยอยู่ตลอด และไม่ได้ทำบุญฉลองอายุครบหนึ่งเดือนตามประเพณีไทยใหญ่ พ่อแม่จึงแก้เคล็ดโดยการนำไปให้เพื่อนบ้านแล้วซื้อกลับคืน หลวงพ่อดีมีพี่น้อง 9 คน เป็นพี่ชาย 3 คน พี่สาว 2 คน น้องสาว 1 คน และน้องชาย 2 คน หลวงพ่อเป็นคนที 6

การศึกษาและเหตุการณ์สำคัญในชีวิต

พ.ศ. 2478 ถูกควายชน หมดสติสลบไป 1 วัน

พ.ศ. 2478-2483 เข้าฝากตัวเป็นศิษย์วัดหินแฮ่
เมืองหนอง

พ.ศ. 2486 บรรพชาเป็นสามเณร ได้ชื่อว่า
“วิเจยยะ”

- พ.ศ. 2487 ไปเรียนภาษาพม่าที่เมืองเหม่เมี้ยว
- พ.ศ. 2488 อุปสมบทเป็นพระภิกษุ แล้วไป
ศึกษาธรรมะกับหลวงพ่อดำนั้นทะ
วัดส่วยฉิน เมืองเหม่เมี้ยว(เวียงปางอู่)
ได้ฉายาว่า “ราชวังโส” ศึกษาพระสูตร
1 ฉบับ สัตตะใหญ่ 1 ฉบับ สังคหะ 9
ตอน และวินัย 3 ฉบับ
- พ.ศ. 2491 เกิดเหตุการณ์พลิกผันทางการเมือง จึง
เข้ามายังเมืองไทยและพำนักอยู่ที่วัด
กาญจนนันทาราม (ไทยใหญ่) อำเภอ
เชียงคำ จ.เชียงราย
- พ.ศ. 2492 กลับไปยังรัฐฉาน แล้วศึกษาต่อใน
ประเทศพม่า โดยไปอยู่ที่วัดตอยะ เมือง
หย่องลิเปิน และได้ศึกษาพระอภิธรรม
ณ ที่นั้น
- พ.ศ. 2493-2496 ไปอยู่เมืองย่างกุ้ง เรียนพระ
ปัญญา เรียนพระอภิธรรมทั้ง 5 ได้
เข้าฝึกปฏิบัติธรรมกับอาจารย์
ญาณส่ากี 1 เดือน และไปปฏิบัติธรรม
กับฤาษีอุเหม่น 7 วัน

พ.ศ. 2496 กลับมายังรัฐฉาน (ไทยใหญ่) และไป
ทำหน้าที่เป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่เมือง
แสนหวีใต้

พ.ศ. 2498 ย้ายกลับไปพำนักที่วัดหินแฮ่ เมือง
หนอง ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาส
และได้สร้างวัดหินแฮ่จนสำเร็จ

พ.ศ. 2499 ย้ายไปอยู่บ้านนาสาน เมืองลายคำ ไปทำ
หน้าที่ครูสอนหนังสือ และได้สร้างวัดนาสานจนเสร็จ เริ่ม
ปฏิบัติธรรมเข้มข้นขึ้นโดยได้ไปฝึกอานาปานสติที่ถ้ำเปียงกลาง
และนำไปฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่องอยู่ถึง 12 เดือน

พ.ศ. 2501 หลวงพ่อปัญญาโกคะ (อดีตพระสังฆราช
ไทยใหญ่) แห่งวัดยุมปอง เมืองสู้ รัฐฉานเหนือ เป็นประธาน
จัดทำพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยใหญ่ โดยมีเจ้าส่วยแตก
เจ้าฟ้าแห่งเมืองยองห้วยเป็นผู้อุปถัมภ์ หลวงพ่อดีได้รับการ
ทาบทามให้ไปช่วยงานนี้ โดยไปช่วยงานอยู่ ณ วัดจอกมอ
เมืองย่างกุ้ง สำหรับการดำเนินงานเกี่ยวกับพระไตรปิฎกในครั้งนี้
หลวงพ่อดีได้ทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจชำระพระสูตรและพระวินัย
ในช่วงเวลาดังกล่าว หลวงพ่อได้เข้าฝึกปฏิบัติสติปัฏฐาน 4
ที่สำนักเปียนปะโก เมืองย่างกุ้ง เป็นเวลา 17 วัน

พ.ศ. 2501-2504 รับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสวัดเมือง
นาง และได้ไปฝึกกรรมฐานแบบสติปัฏฐาน 4 ณ สำนัก

จ็อกแม ต่อจากนั้นฝึกปฏิบัติอีกเป็นเวลา 7 วัน ที่สำนักมังกุง และ 7 วัน ที่สำนักโฆหมักก่า

พ.ศ. 2505 เกิดเหตุพลิกผันทางการเมืองในรัฐฉาน และพม่า หลวงพ่อดีจึงลาสิกขาบท มาร่วมงานกับขบวนการกู้ชาติไทยใหญ่สมัยหนุ่มศึกหาญ โดยมีเจ้าน้อยซอหย่นตะ (เจ้าน้อย มังกร) เป็นผู้นำ ในช่วงนี้ได้แต่งงานกับนางจิ่งและใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้ 5 ปี มีบุตรชาย 1 คน นางจิ่งจิ่งถึงแก่กรรม

พ.ศ. 2506–2508 ช่วยสร้างวัดบ้านซาง เมืองลายค่า สร้างเจดีย์ 9 องค์ และได้ถวายฉัตรยอดพระเจดีย์ จึงได้นามว่า “จเรี” นอกจากนี้ในช่วงเวลาที่อยู่เมืองทา (รัฐฉานใต้) ก็ได้สร้างพระเจดีย์ไว้ที่เมืองทาและที่บ้านห้วยยาว ปางยาง 3 องค์

พ.ศ. 2509 จัดงานบวชลูกแก้ว (สร้างลอง) 128 องค์ ริเริ่มให้มีเครื่องแต่งกายสร้างลองในแบบฉบับของไทยใหญ่ เป็นคนแรกของเมืองไทยใหญ่ จากที่แต่เดิมใช้แบบของพม่า มาตลอด

พ.ศ. 2510–2539 ช่วยงานกองทัพกู้ชาติไทยใหญ่ ภายใต้การนำของเจ้ากอนเจิง (นายพลกอนเจิง ชนะศึก) ช่วยงานกองทัพอยู่ถึง 29 ปี ในหน้าที่ฝ่ายศาสนา โดยเป็นอนุศาสนาจารย์ประจำกองทัพ ได้นำสร้างเจดีย์ถึง 14 องค์ ในที่ต่าง ๆ ทั่วเมืองไทยใหญ่

ในช่วงเวลา 29 ปีดังกล่าว หลวงพ่อดีเดินทางเข้าออกเมืองไทย ตั้งรกรากอยู่บ้านหลักแต่ง และบ้านเปียงหลวง อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ และเมื่อมีโอกาสก็จะเดินทางไปศึกษาและปฏิบัติธรรมในเมืองไทยหลายที่ หลายแห่ง ดังต่อไปนี้

1. สำนักจิตตภาวันวิทยาลัย จ.ชลบุรี เป็นเวลา 1 เดือน เรียนสติปัฏฐาน 4 (พองหนอ ยุบหนอ)
2. สำนักวัชรธรรมนิมิต จ.ชลบุรี เป็นเวลา 7 วัน เรียนสติปัฏฐาน 4
3. สำนักสุญญตาราม จ.กาญจนบุรี เป็นเวลา 20 วัน เรียนภาวนาพุทโธ
4. สำนักไทรงาม จ.สุพรรณบุรี เป็นเวลา 7 วัน เรียนสติปัฏฐาน 4
5. วัดสวนแก้ว อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี เป็นเวลา 10 วัน เรียนสติปัฏฐาน 4

หลวงพ่อดี วิจิตรธัมมะ เป็นนักคิดนักเขียนมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมมากจนได้รับนามว่า “จเร” คำว่า จเร ในภาษาไทยใหญ่ก็คือ ผู้ทรงความรู้หรือบัณฑิตนั่นเอง ก่อนหน้านี้หลวงพ่อดีเขียนหนังสือไว้มากมาย และมีนามปากกาหลายชื่อ เช่น จายสามแหลม จเรสามมอง จเรหลั่นฝีก จเรกอนเฮือง หลาวเมือง จเร

สานคัต แช่วลันเถื่อน เพื่อเถื่อน ตาแหลวเมือง ขวานวโร
กำจักจำ อ้ายเฒ่าปากปี เขียวคำเจ้ามหอ

นับแต่หลวงพ่อกออกจากป่ามา ก็ได้เปิดอบรม
วิปัสสนากรรมฐาน ทั้งที่วัดพระธาตุห้วยบอนเก่าและสำนัก
ปฏิบัติวิปัสสนาอนัตตาราม ทั้งยังได้เดินทางไปเปิดอบรม
วิปัสสนากรรมฐานตามสถานที่ต่างๆ มาโดยตลอดและได้
เขียนหนังสือจากประสบการณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
เป็นภาษาไทยใหญ่ที่ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้ว
4 เล่ม คือ

1. หนังสือ “การรีดนมจากเขาวัว” พ.ศ. 2545
2. หนังสือ “ทางเดินสู่พระนิพพาน” พ.ศ. 2550
3. หนังสือ “ทางเดินสู่พระนิพพาน ฉบับย่อ”
พ.ศ. 2551
4. หนังสือ “ปิกธรรมพระอริยเจ้าบินเข้า
พระนิพพาน” พ.ศ. 2551